

‘Van Karel des groten keyserike’

De middeleeuwse receptie van Karel de
Grote in Jacob van Maerlants Spiegel
Historiael

Bachelorscriptie Geschiedenis

Begeleider: Rutger Kramer

Datum: 2 juli 2020

Woordenaantal: 10.540

Roos in't Velt (s4671120)
Radboud Universiteit Nijmegen

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord.....	2
Inleiding.....	3
Status quaestionis: Een man met eigen mythos	5
Hoofdstuk 1. De politiek van twaalfde-eeuws Holland	8
1.1. Holland en de externe machthebbers.....	8
1.2. Holland en de lokale politiek.....	10
Hoofdstuk 2. Het belang van literatuur.....	12
2.1. Literatuur als machtsmiddel	12
2.2. Jacob van Maerlant krijgt een opdracht.....	13
2.3 <i>Speculum</i> contra <i>Spiegel</i> – de rol van Karel de Grote	14
2.4. Achterliggende motieven – educatie of propaganda?.....	17
Hoofdstuk 3. Analyse.....	19
3.1 Samenvatting Karelhoofdstukken: <i>Spiegel Historiae</i> , Boek IV, hoofdstuk 1-33.....	19
3.2. Karel als krijger	23
3.3. Karel als kruisvaarder	26
3.4. Karel als vroom man	29
Conclusie en discussie	31
Literatuurlijst.....	34
Primaire bronnen	34
Secundaire bronnen.....	34
Bijlagen	38
Stamboom van de Hollandse graven van Floris II tot en met Floris V	38
Overzichtstabel van de eerste 33 hoofdstukken van boek IV van de <i>Spiegel Historiae</i>	39

VOORWOORD

Zoals een medestudent al tijdens het begin van het bachelorscriptietraject zei: ‘Als je niet meermaals een mental breakdown krijgt tijdens je scriptie, kun je het dan wel een scriptie noemen?’ Tijdens het schrijven van deze scriptie heb ik vaak aan deze uitspraak gedacht. De periode waarin ik het scriptietraject volgde, was dan ook anders dan gewoonlijk: door de COVID-19-pandemie waarin de wereld zich bevond vanaf maart 2020, was het voor mij lastiger om aan bronmateriaal voor mijn onderzoek te komen. Bovendien kon ik, noch als boek, noch op het internet een volledig hertaalde of geannoteerde editie vinden van de *Spiegel Historiae*, waardoor ik 33 hoofdstukken lang moest vertrouwen op ‘de schatkamer van de Nederlandse taal’ op www.ivdnt.org en mijn basale kennis van het Middelnederlands, wat het analysegedeelte van het onderzoek soms best lastig maakte. Toch is het mij ondanks alles gelukt om door te zetten en iets interessants op papier te krijgen: het resultaat hiervan kunt u hier lezen. Dit vormt mijn derde paper over Jacob van Maerlant; in het tweede jaar van mijn studie heb ik papers geschreven over respectievelijk *Der naturen bloeme* en de *Trojeroman*. Deze scriptie is van mijn Van Maerlantpapers de langste en de meest ambitieuze: kortom, het is mijn eigen *Spiegel Historiae*.

Als eerste wil ik mijn begeleider Rutger Kramer bedanken. Hij was voor mij als een rots in de branding: hij stond altijd klaar voor een gesprek (al dan niet via Skype of Whatsapp) en gaf me veel inspiratie en motivatie om deze scriptie goed aan te pakken. Ook wil ik mijn familie en mijn vriend Simon bedanken voor steun en toeverlaat tijdens mijn scriptietraject.

Ik wens u veel plezier bij het lezen van deze scriptie!

Roos in't Velt

2 juli 2020

Van Karel des groten keyserike: de middeleeuwse receptie van Karel de Grote in Jacob van Maerlants Spiegel Historiae

INLEIDING

Het is dat de term ‘fake news’ nog niet bestond in de tijd waarin Jacob van Maerlant (ca. 1230 - ca. 1296) leefde, want zo zou de schrijver het toentertijd gangbare beeld wat men had van Karel de Grote hebben omschreven. Het leven van Karel de Grote, zo schreef Van Maerlant, was ‘mening maal belogen’ in de literaire dichtwerken die in Van Maerlants tijd populair waren.¹ Het waren ‘kletsverhalen’, ‘boerden’ en ‘leugens’, waarin Karel optrad in een wereld vol reuzen en pratende beren.² Door deze verhalen was het ‘echte verhaal’ achter de vorst naar de achtergrond verdwenen, tot ergernis van Van Maerlant. In zijn geschiedwerk *Spiegel Historiae* (geschreven vanaf ca. 1285), waarin ook Karel een rol zou krijgen, zou een Karel gepresenteerd worden die gebaseerd was op de échte, historisch accurate Karel die uit de historische bronnen kwam die Van Maerlant voorhanden had.

Van Maerlant creëerde zijn beeld van Karel aan de hand van bronnenonderzoek, door zijn informatie te baseren op bronnen waarvan werd aangenomen dat ze de waarheid over Karel vertelden. Van Maerlant was, als wetenschappelijk geschoold auteur, bekend met Latijnse bronteksten als de *Speculum Historiale* van de Franse monnik Vincentius de Beauvais en de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* van Pseudo-Turpijn.³ Van deze laatste tekst is tegenwoordig bekend dat deze niet geschreven is door de achtste-eeuwse bisschop uit Reims. Dit verslag van Pseudo-Turpijn was in de tijd waarin Van Maerlant werkte echter zeer gezaghebbend: zo zegt Van Maerlant in zijn inleiding dat Turpijn over Karel ‘niets anders schreef dan de waarheid’.⁴ Karel de Grote verdiende het volgens Van Maerlant om een waardig

¹ “*Karel es menegh waerf beloghen, in groten boerden ende in hoghen*” Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghele historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 170. Hoofdstuk I, regel 39-40.

²Frits van Oostrom, ‘Inleiding op: Karel de Grote’, in: Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae*. Frits van Oostrom ed. (Amsterdam 1994), 98-100; Tom Hage, ‘Vraie historie ende al waer. Middeleeuwse noties over de Karelroman als historisch verhaal’, in: Evert van den Berg en Bert Besamusca eds., *De epische wereld. Middelnederlandse Karelromans in wisselend perspectief* (Muiderberg 1992), 113-115.

³ Tom Hage, ‘Vraie historie ende al waer’, 113-114.

⁴ “*Tulpijn ... die el niet en screef van niemen danne waer*”. Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghele historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 170. Hoofdstuk II, regel 1-3; Volgens literatuurhistoricus Raymond Harper betreft de ‘Tulpijn’ die Van Maerlant in dit citaat aanhaalt Pseudo-Turpijn, en

en waarheidsgetrouw portret te krijgen: de Frankische keizer was voor de schrijver immers ‘de hoofdfiguur onder de hoofdfiguren’, en een van de machtigste mannen die de geschiedenis ooit had gekend.⁵

Karel was niet de enige machtige vorst waarmee Van Maerlant in aanraking kwam toen de schrijver aan de *Spiegel Historiae* werkte. Van Maerlants opdrachtgever voor dit werk was Floris V (1254-1296), de graaf van Holland en toentertijd een van de machtigste mannen in het Noordzeegebied. Floris vroeg Karel om een werk te maken waarin de hele wereldgeschiedenis vanaf de Schepping voorbij zou komen, waarbij sommige gebeurtenissen en personen langer belicht werden dan andere. Hierbij zouden het leven en de daden van Karel de Grote één van de langere uitweidingen van het reusachtige werk worden: maar liefst 33 opeenvolgende hoofdstukken in het vierde boek worden aan de keizer gewijd.

Achter deze 33 hoofdstukken schuilde echter een intrigerende wereld. Van Maerlants beschrijving van Karel bevond zich op een kruising van man en mythe: voor Van Maerlant en de auteurs van zijn bronteksten was Karel zowel een kruisvaarder, een devoot christen en een krijger met haast bovennatuurlijke krachten als een groot leider op het gebied van de politiek. Kortom, Karel diende als een exemplarische vorst waar andere middeleeuwse vorsten zich graag aan wilden spiegelen, als een cultfiguur dat zich makkelijk leende voor verschillende doeleinden, zeker in een politieke context.

Dit was bijvoorbeeld ook te zien bij de totstandkoming van de *Spiegel Historiae*. Floris V had immers alle redenen om Karel op een voetstuk te plaatsen: Floris’ vader, graaf Willem II (1227-1256), was tot zijn vroegtijdige dood naast graaf van Holland ook koning geweest van het Heilige Roomse Rijk; een politieke rol die ook Karel had vervuld.⁶ Floris, die in de jaren ’80 van de dertiende eeuw steeds meer aan macht won in Holland, kon door zich te koppelen aan Karel zijn legitimiteit als heerser tonen aan zijn onderdanen. Van Maerlants *Spiegel Historiae* was dus meer dan alleen een geschiedwerk.

In deze scriptie zal aldus de dertiende-eeuwse receptie van Karel de Grote besproken worden aan de hand van de casus van Jacob van Maerlants *Spiegel Historiae* binnen de context van het dertiende-eeuwse graafschap Holland. Als eerste zal de politieke context van Holland

niet de historische bisschop Turpijn. Zie Raymond Harper, *Als God met ons is... Jacob van Maerlant en de vijanden van het christelijk geloof* (Amsterdam 1998), 77-78.

⁵ Frits van Oostrom, ‘Inleiding op: Karel de Grote’ in: Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae*. Frits van Oostrom ed. (Amsterdam 1994), 98.

⁶ Willem II is in tegenstelling tot Karel de Grote nooit keizer geweest. Alleen de paus kon een koning van het Heilige Roomse Rijk tot keizer kronen; bij Willem II was dit nooit gebeurd. Dit gegeven staat in verband met de politieke onrust in het Rijk toen Willem koning was.

besproken worden: welke politieke fracties waren er te vinden in het graafschap, en hoe verhiel Floris V zich hiertoe? Vervolgens wordt er gekeken naar Van Maerlants opdracht voor de *Spiegel Historiae*: hoe de *Spiegel* dit binnen Floris' politieke ideeën paste, wat voor doeleinden de tekst voor Floris gehad zou hebben en hoe de typering van Karel de Grote hierin past. Hierna volgt de analyse van de 33 hoofdstukken waarin Karel de hoofdrol heeft. Aan de hand van drie kaders (Karel als leider/krijger, kruisvaarder en christen) wordt gekeken naar hoe Van Maerlants bronteksten zich verhouden tot Karel en hoe Van Maerlant deze toepast in zijn eigen geschiedwerk. Aan de hand hiervan zal een conclusie getrokken worden.

STATUS QUAESTIONIS: EEN MAN MET EIGEN MYTHOS

Als eerste zal er gekeken worden naar de receptie van Van Maerlant zelf. Opvallend genoeg ontstond er na de dood van Van Maerlant haast een cultus rondom de schrijver en zijn werk. Zo beschreef Jan van Boendale (ca. 1280 - ca. 1351), een schrijver die een generatie na Van Maerlant werkte, zijn voorganger al als ‘*de stamvader... der Dietse dichtren algader*’.⁷ Deze cultus hield aan tot het begin van de vroegmoderne tijd, toen de komst van nieuwe vertalingen van Van Maerlants (vaak Latijnse) bronteksten, die vaak dichter op het origineel stonden dan Van Maerlants berijmde teksten, het werk van de schrijver in onbruik liet raken.⁸ Met de komst van de vroegmoderne tijd raakte de eerst zo vermaarde dichter langzaam maar zeker in de vergetelheid.

De negentiende eeuw bracht echter nieuwe aandacht voor de schrijver met zich mee. In het midden van deze eeuw, nadat het Koninkrijk der Nederlanden uiteen was gevallen in Nederland en België, zorgde de middeleeuwse schrijver voor een gedeeld punt van interesse voor de twee jonge landen. Romantisch en nationalistisch georiënteerde tendensen in de letterkunde hadden als oorzaak hiervoor gediend: de interesse in het middeleeuwse erfgoed was in beide landen erg gegroeid. In België werd Van Maerlant aldus gezien als een toonbeeld van Vlaams proto-nationalisme, met de twee wapenfeiten dat de schrijver zich ten eerste identificeerde als ‘Vlaming’ en ten tweede dat hij met regelmaat ‘*walsch*’ (Waals/Frans) op ‘*valsch*’ liet rijmen in zijn teksten voorop.⁹

In het negentiende-eeuwse Nederland werd Van Maerlant gezien als een sleutelfiguur voor de literatuurgeschiedenis: zijn werken bevonden zich immers onder de oudste

⁷ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld* (7^e druk; Amsterdam 1996), 11, 385-387.

⁸ Ibidem, 383-389.

⁹ Ibidem, 403-404; Ton Brandenburg, ‘Vlaming tussen noord en zuid. Het levensverhaal van Jacob van Maerlant (ca. 1230 – ca. 1296)’, in: Ton Brandenburg ed., *Jacob van Maerlant: de middeleeuwse wereld op schrift* (Hilversum 1996), 7.

Nederlandstalige teksten die onder een auteursnaam bekend waren. Dit betekende echter niet dat men positief naar de schrijver keek. Onder de zogeheten Nieuwe School, waar onder andere Maerlant-editieschrijvers Eelco de Wijs en Matthias de Vries toe behoorden, ontstond het idee dat Van Maerlant, met zijn meer zakelijke manier van onderzoeken en schrijven, de bloeiende Middelnederlandse ridderliteratuur ‘de nek had omgedraaid’ als ‘de Robespierre van de Middelnederlandse literatuur’.¹⁰ Dit idee was gebaseerd op het relatief kleine aantal werken van Van Maerlant dat toentertijd beschikbaar was; het waren met name Van Maerlants wetenschappelijk georiënteerde werken als *Der naturen bloeme* en de *Spiegel Historiael* die in de negentiende eeuw voorhanden waren.

Ook toen meer werken van Van Maerlant, zoals zijn ridderliteratuur, werden herontdekt, bleef deze houding de wetenschap domineren. Deze relatief negatieve kijk op Van Maerlants werk zorgde ervoor dat rond zijn werk anderhalve eeuw lang het stigma van saaiheid kwam te hangen, ondanks zijn grote invloed op de Middelnederlandse letterkunde. Volgens een publicatie van de Vlaamse literatuurhistoricus Norbert de Paepe uit 1995 leest Van Maerlants werk ‘als het telefoonboek’.¹¹

Niet lang na deze uitspraak zou er een nieuwe wind door de Van Maerlantstudies komen te waaien. De invloedrijkste publicatie in de Van Maerlantstudies na de negentiende eeuw was *Maerlants wereld* (1996) van neerlandicus Frits van Oostrom, die zich aldus lijnrecht tegenover het idee van de ‘saaie’ Van Maerlant plaatste. In dit werk zette deze Van Maerlantkenner het tot dan toe onbekende leven van Van Maerlant uiteen aan de hand van kleine ‘hints’ over zijn leven die de middeleeuwse schrijver in zijn teksten heeft verwerkt. Behalve deze kleine snippertjes informatie is er volgens Van Oostrom haast niets te vinden over het leven van Van Maerlant; aan de hand van deze snippertjes reconstrueerde hij een mogelijk levensverhaal van de schrijver.¹² Ondanks het feit dat dit werk aldus geschoeid is op minimale informatie werd het boek een invloedrijke bestseller, zowel binnen als buiten de wetenschappelijke wereld.

Maerlants wereld vormde aldus het startschot voor een opleving in de Van Maerlantstudies eind jaren negentig. Er werden nieuwe edities van Van Maerlants werken uitgegeven en tentoonstellingen rondom het leven en werk van de schrijver vonden gretig aftrek. Ook de *Spiegel Historiael* kreeg nieuwe edities: zo kwamen er van het geschiedwerk

¹⁰ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 398-393.

¹¹ Ibidem, 12. Van Oostrom verwijst hierbij naar een publicatie van Norbert de Paepe; Norbert de Paepe, ‘Een paar kanttekeningen bij Maerlants scheppingsverhaal in de Rijmbijbel’ in: José Cajot, Ludger Kremer c.s. eds., *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft* (Münster 1995), 925-929.

¹² Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 13-16.

bloemlezingen op de markt die bewerkt waren door Van Oostrom zelf (1994) en door filoloog Jozef Janssens en kunsthistorica Martine Mewese (1997), die beide ook voor deze scriptie zijn geraadpleegd.¹³

De populariteit van de Van Maerlantstudies was echter van korte duur. Na de jaren negentig neemt het aantal publicaties over Van Maerlant en zijn werk af. Tegenwoordig lijkt de studie naar de schrijver over zijn hoogtepunt heen te zijn; er worden weinig artikelen over Van Maerlant en zijn werk meer geschreven.¹⁴ Deze scriptie hoopt ertoe bij te dragen dat deze vermaarde dichter weer nieuwe interesse krijgt; als de productiefste bij naam bekende schrijver van Middelnederlandse literatuur verdient Van Maerlant immers grote aandacht.

Net zoals Van Oostrom in de jaren negentig tracht deze scriptie aan de hand van tekstuele analyse en het bestuderen van de context een beeld te schetsen van redenen waarop en waarom Van Maerlant als zodanig schrijft. Natuurlijk biedt de tijd en ruimte van de scriptie niet de mogelijkheid om het hele werk van Van Maerlant te bekijken zoals Van Oostrom deed; de hoofdstukken rondom Karel de Grote in de *Spiegel Historiae* vormen het uitgangspunt voor dit scriptieonderzoek. De (literaire) cultus die zich in de eeuwen na Karels dood rondom de keizer had gevormd had ervoor gezorgd dat Karel als, al dan niet literair, persoon veel betekenis had gekregen, met name in een politieke context. In de eerste twee hoofdstukken zal ten eerste de politieke context van Holland geschetst worden en ten tweede de mogelijke motivaties voor het schrijven van de *Spiegel Historiae* en de specifieke uitbeelding van Karel in dit werk.

Het derde hoofdstuk, de analyse, gaat uit van een andere hypothese. In deze analyse zullen drie karakteronderdelen van Karel die Van Maerlant omschrijft aan bod komen: Karel als krijger, Karel als kruisvaarder en Karel als vroom christen. Een dergelijke indeling van karakteronderdelen van de legendarische Karel uit de middeleeuwen is al een keer geopperd door Matthew Gabriele, Jace Stuckey en Anne Latowsky c.s.. Deze historici laten in hun boek *Power, Faith en Crusade* (2008) een driedeling in de middeleeuwse herinnering van Karel zien:

¹³ Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae*. Frits van Oostrom ed. (Amsterdam 1994); Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae*. Jozef Janssens en Martine Mewese eds. (Leuven 1997). Wanneer deze scriptie naar een citaat uit de *Spiegel* verwijst, wordt er echter verwezen naar de editie van Matthias de Vries en Eelco Verwijs (Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863)). In tegenstelling tot de twee eerdergenoemde bloemlezingen omvat de editie van de Vries en Verwijs een volledige versie van de *Spiegel Historiae* en alle voor deze scriptie relevante hoofdstukken; bovendien is het werk volledig in de dbnl-database te vinden. (https://www.dbnl.org/tekst/maer002mvri03_01/, geraadpleegd op: 26 juni 2020).

¹⁴ In de zoeksystemen JSTOR (www.jstor.org, geraadpleegd op 1 juli 2020) en RuQuest (<https://ru.on.worldcat.org/discovery?lang=nl>, geraadpleegd op 1 juli 2020) waren in allebei de zoeksystemen minder dan vijf wetenschappelijke artikelen te vinden die Van Maerlant en zijn werk behandelden die in de afgelopen vijf jaar waren gepubliceerd.

Karel als kruisvaarder, waarbij de focus ligt bij Karel als militair leider en ideaal voor (kruis)ridders; Karel als pelgrim, waarbij er gekeken wordt naar Karels expeditie naar het Heilige Land en de relieken die hij daarbij meenam; en tenslotte Karel als ‘heilige’, waarbij de cultus die rondom Karel was ontstaan wordt bekeken.¹⁵

Zoals al te lezen viel in de samenvatting zijn deze drie onderdelen van het middeleeuwse Karelbeeld ook te vinden in Van Maerlants relaas. Toch zal er in de analyse van deze scriptie een iets andere aanpak gehanteerd worden: waar de focus in *Power, Faith and Crusade* bij ‘Karel als kruisvaarder’ en ‘Karel als pelgrim’ op literaire bronnen ligt (die ook aan de basis liggen van Van Maerlants beeld van Karel), focust het hoofdstuk ‘Karel als heilige’ zich op een kunsthistorische bron, iets dat niet op deze scriptie aansluit. Toch zal er in de analyse net zoals bij Gabriele, Stuckey en Latowsky c.s. een driedeling gehandhaafd worden: de informatie uit het hoofdstuk over ‘Karel als kruisvaarder’ wordt ook gebruikt voor het idee voor ‘Karel als leider en krijger’, dat wil zeggen de niet-religieuze elementen die in de tekst over de kruistochten te vinden zijn. Gecombineerd met het idee van ‘Karel als vroom christen’ uit Latowskys artikel zullen dit de drie elementen zijn die in hoofdstuk 3 geanalyseerd zullen worden.

HOOFDSTUK 1. DE POLITIEK VAN TWAALFDE-EEUWS HOLLAND

De politiek van het dertiende-eeuwse graafschap Holland kan worden gezien vanuit zowel een buitenlandse en binnenlandse visie. Wanneer er gefocust wordt op de buitenlandse politiek die het graafschap voerde, staan vooral de verhoudingen van Holland met het Heilige Roomse Rijk centraal; bij de binnenlandse politiek staan de verhoudingen van het grafelijk hof tegenover de andere Hollandse adel en de opkomende steden centraal. In dit hoofdstuk zullen al deze verhoudingen kort besproken worden, samen met de voorgeschiedenis van Floris V.

1.1. Holland en de externe machthebbers

Het graafschap Holland behoorde in de twaalfde eeuw tot het Heilige Roomse Rijk. Het gebied was al sinds de tijd van de Franken en de Karolingers onderdeel van het Duitse Rijk. De macht vanuit het Duitse rijk verbrokkelde echter in de eeuwen na Karel de Grote, waardoor lokale machthebbers binnen het keizerrijk hun eigen macht konden uitbreiden. Dit gebeurde bijvoorbeeld ook in Holland, waar rond de elfde eeuw een geslacht van Friese graven steeds

¹⁵ Matthew Gabriele en Jace Stuckey eds., *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages. Power, Faith, and Crusade* (New York 2008), 97-167.

meer de teugels in handen nam. In 1101 noemt de Friese graaf Floris II (ca. 1084-1122) zich bij oorkonde ‘graaf van Holland’; dit gegeven wordt gezien als het startpunt van het graafschap Holland.¹⁶

Op het politieke toneel had Holland in deze tijd nog weinig te zeggen. Het graafschap Holland bevond zich in een marginaal gebied, ‘een uithoek van Latijns-christelijk Europa’ om met middeleeuws cultuurhistoricus Jan van Herwaarden te spreken.¹⁷ Deze positie maakte grafelijke machtsuitbreiding lastig, zo stelt de Duitse mediëvist Klaus van Eickels; Holland bevond zich immers in de periferie van het Heilige Roomse Rijk, op verre afstand van het hof van de keizer in het Duitse *heartland* van het Rijk, iets wat Van Eickels zelf omschrijft met het begrip ‘*Königsfern*’.¹⁸

Toch hadden de Hollandse graven een aantal machtsmiddelen achter de hand om in gratie te komen bij het keizerlijke hof, waarvan oorlog en diplomatie de belangrijkste waren. Hiermee wisten de Hollandse graven in de loop van de twaalfde eeuw steeds hechtere connecties met het keizerlijke hof te smeden. Dit fenomeen begon op het niveau van de lokale politiek, maar dat de samenwerkingspolitiek tussen Holland en het Rijk ging zich naarmate de tijd vorderde steeds meer op het niveau van het keizerlijk hof bevinden. Van Eickels beargumenteert dat de Hollandse graven vanaf Floris III (ca. 1140-1190) op deze manier steeds meer in de persoonlijke cirkel van de keizer van het Heilige Roomse Rijk wisten te komen.¹⁹ Aan de hand van documenten, zo betoogt Van Eickels, valt te zien dat Floris III regelmatig opdook als aanwezige in de persoonlijke kring van Frederik Barbarossa.²⁰ Ook werden er politieke allianties gesmeed doordat Hollandse heren aan de zijde van het Rijk streden bij veldtochten; zo oppert Van Eickels het idee dat Floris III met Frederik Barbarossa tussen 1189 en 1190 ‘als een van de weinige wereldlijke heersers van betekenis’ met de keizer mee op kruistocht ging.²¹

¹⁶ Henk 't Jong, *De dageraad van Holland: de geschiedenis van het graafschap 1100-1300* (Utrecht 2018), 49.

¹⁷ Jan van Herwaarden, ‘Floris V in zijn culturele context’ in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 262.

¹⁸ Klaus van Eickels, ‘Graaf tussen kust en koning. De westelijke Nederlanden en het Duitse Rijk tijdens Floris V en zijn voorgangers’ in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 38-39.

¹⁹ *Ibidem*, 40-43; zie figuur 1 in de bijlage voor een stamboom van de Hollandse graven van Floris II tot Floris V.

²⁰ *Ibidem*, 42-43.

²¹ *Ibidem*, 42.

Uiteindelijk wierpen de pogingen van de graven om in gratie te komen bij de keizerlijke elite na een aantal generaties hun vruchten af: graaf Willem II van Holland (1227-1256), de vader van Floris, wist uiteindelijk koning van het Heilige Roomse Rijk te worden. Dit gebeurde in een tijd van politieke impasse voor het Rijk: Frederik II, de laatste keizer van het huis Hohenstaufen, werd in 1245 afgezet. In het Rijk ontstond er zodoende een machtsvacuüm, dat uiteindelijk werd opgevuld door Willem II, die in 1247 tot tegenkoning wordt gekozen.²² Het geluk voor de Hollandse graaf duurde echter niet lang. In 1256 stierf Willem door tijdens een veldtocht tegen de Friezen met zijn paard door het ijs te zakken, waarop hij vervolgens gedood werd door zijn Friese tegenstanders.

Na Willems plotselinge dood werd de graaf opgevolgd door zijn zoon Floris V, die toentertijd nog maar twee jaar oud was. Floris was echter te jong om de grafelijke taken uit te voeren; tot zijn twaalfde zouden regenten in zijn naam de grafelijke politiek uitvoeren. Toen Floris twaalf jaar oud was, ging hij zelf formeel regeren. Zijn loopbaan zou gekenmerkt worden door het voeren van een ambitieuze politiek, waarin er een grote nadruk lag op het voeren van oorlogen. Deze ambitie zou de graaf door zijn loopbaan heen steeds weer tonen. Zo voerde hij succesvol oorlogen tegen de Friezen die uiteindelijk zouden leiden tot de Hollandse verovering van West-Friesland, legde hij claims op de Engelse én Schotse troon en sloot hij een alliantie met de Engelsen tegen de Fransen. Toch zou er ondanks alle successen bij Floris steeds een ding blijven steken: hij zou nooit zelf koning worden van het Heilige Roomse Rijk zoals zijn vader.²³ Willem II zou namelijk na zijn onfortuinlijke dood de titel meenemen in zijn graf. Een vorst van het Heilige Roomse Rijk werd immers door keurvorsten gekozen; de titel was niet aan overerving onderhevig.

1.2. Holland en de lokale politiek

Naast het buitenland had graaf Floris in zijn politiek ook te maken met lokale adellijke machthebbers. Antheun Janse, een historicus gespecialiseerd in middeleeuwse adellijke machtsverhoudingen, spreekt hierbij van een tweedeling in ‘hoge’ en ‘lage’ adel.²⁴ De ‘hoge’ adel was hierbij de zogeheten oude adel, die al eeuwenlang tot de adelstand behoorden en al

²² Dick E.H. de Boer, ‘Wi Florens... Grafelijk machtsspel in een Europees decor’, in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 12-14; Klaus van Eickels, ‘Graaf tussen kust en koning’, 45-47.

²³ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 326-328.

²⁴ Antheun Janse, ‘Adel en ridderschap in de tweede helft van de dertiende eeuw’, in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 154-156.

vele generaties de macht in handen hadden.²⁵ De ‘lage’ adel was echter in vergelijking met de andere adel ‘nieuwe’ adel: mensen die vaak van tevoren niet tot de adelstand behoorden die door de machthebbers op dat moment, zoals Floris V, tot ridder waren geslagen. Hieraan dankte Floris ook zijn bijnaam ‘*der keerlen God*’, waarmee bedoeld werd dat hij veelvuldig privileges schonk aan mensen van lagere komaf. Dit tot afgrijzen van de oude adel, die hem dan ook deze bijnaam gaven.²⁶

De oude adel was zoals gezegd ontevreden over het beleid van graaf Floris. In middeleeuwse bronnen, zoals de vijftiende-eeuwse Kroniek van Holland, schrijft een anoniem gebleven kroniekschrijver dat Floris tot het verheffen van niet-adellijken in de ridderstand overging als gevolg van het gebrek aan ridders door ziekte en oorlog in zijn graafschap.²⁷ Ook claimt hij dat dit indirect tot de val van Floris heeft geleid: door de lage adel aan zich te binden, had de hoge adel zich van Floris gedistantieerd en werden er zelfs moordcomplotten rondom de graaf gesmeed.²⁸ Ook moderne historici als James Kennedy sluiten zich bij deze aloude hypothese aan: de moordenaars van Floris waren immers leden van de hoge adel, die mede het complot hadden opgezet omdat zij het waren die macht in moesten leveren.²⁹ Uiteindelijk zou de graaf het onderspit delven op 27 juni 1296, toen hij vermoord werd door een aantal Hollandse edelen.

Naast de lokale adel moest de Hollandse graaf ook rekening houden met de steden. In Holland waren de steden relatief klein, zeker wanneer deze vergeleken worden met steden uit gebieden als Brabant en Vlaanderen: Dordrecht had bijvoorbeeld rond 1200 5000 inwoners.³⁰ Wel neemt in de twaalfde eeuw ook de macht van de Hollandse steden toe: Geertruidenberg kreeg in 1213 als eerste stad in Holland stadsrechten, waarna in de daaropvolgende decennia stadsrechten aan steden als Dordrecht, Haarlem, Delft en Alkmaar werd verleend.³¹

Grafelijke privileges zoals het stadsrecht waren in instantie bedoeld om de steden meer aan het juk van de graaf te binden, maar het had voor vorsten echter een averechts effect: het zorgde er echter wel voor dat steden juist onafhankelijker werden van hun heersers, een proces dat de politiek van de hoge middeleeuwen overal in Europa terug was te zien. Kortom, het was

²⁵ Ibidem, 154, 156-160.

²⁶ Antheun Janse, ‘Adel en ridderschap in de tweede helft van de dertiende eeuw’, 154.

²⁷ Ibidem, 154.

²⁸ Ibidem, 154-155, 166-168.

²⁹ James Kennedy, *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017), 53.

³⁰ Ibidem, 46; Joseph C.M. Cox, “*Hebbende privilege van stede*”: *De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)* (Doctoraalscriptie, Universiteit Leiden, 2011), 23.

³¹ Ibidem, 39-40. Geertruidenberg ligt tegenwoordig echter binnen de provinciegrenzen van Noord-Brabant, maar het maakte in de middeleeuwen deel uit van het graafschap Holland.

een politiek toneel waarin een graaf als Floris V rekening moest houden met veel verschillende actoren als hij zijn macht tentoon wilde stellen.

HOOFDSTUK 2. HET BELANG VAN LITERATUUR

2.1. Literatuur als machtsmiddel

Floris V moest zodoende als machthebber een weg zien te vinden om zijn macht te tonen aan andere politieke actoren. Hij kon zijn macht tonen aan de hand van machtsmiddelen, zoals patronage van literatuur. Jan van Herwaarden stelt zelfs dat het een ‘vorstelijke plicht’ was om als machthebber omringd te worden door schrijvers; de entourage rondom een vorst verwachtte immers dat de machthebber de cultuur in zijn rijk bevorderde.³² Volgens van Herwaarden was dit zeker in Holland een slimme zet: aangezien Holland als perifere regio ver af stond van de culturele bloeicentra in Europa, kon een graaf als Floris door zijn culturele patronage laten zien dat Holland meer was dan een gebied ‘in de uiterste rand van de wereld’, en plaatste zo zichzelf en zijn graafschap in dezelfde bloeiende culturele tradities die elders in Europa te vinden waren.³³

Het financieel ondersteunen van literatuur bracht diverse voordelen voor een vorst als Floris met zich mee. Ten eerste kon een vorst hiermee laten zien dat hij intellectueel was aangelegd. Ten tweede kon de vorst door middel van literaire teksten ook zijn, al dan niet politieke, ideeën tonen aan het deel van zijn bevolking dat kon lezen, zowel indirect als direct. In een intellectueel klimaat als dat van de dertiende eeuw, waarin de kennis van het schrift steeds bekender werd onder de met name stedelijke lekenbevolking, kon een vorst zijn ideeën ook tonen aan dit deel van zijn onderdanen.³⁴ Deze lekenbevolking werd, naarmate de hoge middeleeuwen vorderden, steeds mondiger tegenover adellijke heersers. Ook de keuze welke schrijvers opgenomen werden in een vorstelijke kring had vaak achterliggende motieven. De mate waarin een schrijver al aanzien genoot was hierbij van belang: hiermee kon de vorst laten zien dat hij of zij bekend was met wat er speelde op het gebied van de literatuur.³⁵

³² Jan van Herwaarden, ‘Floris V in zijn culturele context’, 259.

³³ Ibidem, 262-263.

³⁴ Herman Pleij, *Het literaire leven in de middeleeuwen* (Culemborg 1984), 13.

³⁵ Frits van Oostrom, ‘Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde’, in: Jozef.D. Janssens ed., *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij: de Nederlanden van de 12e tot de 15e eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel, 21-24 oktober 1981* (Brussel 1982), 25-26.

Al deze gegevens zijn ook te vinden in de casus van Floris V en de *Spiegel Historiae*. In de jaren dat Floris in Holland aan de macht was, toonde de graaf zich als een waar patroon voor de kunst. Door Jacob van Maerlant, die in de jaren tachtig van de dertiende eeuw een van de grootste namen in de literaire wereld van de Lage Landen was, aan zijn hof te binden toonde de graaf zijn beoogde eruditie. De proloog die aan de Spiegel voorafgaat, begint dan ook met een lofzang op de graaf, waarvan volgens Van Maerlant zijn dank alleen al als een betaling voor het immense werk van de schrijver kon worden gezien.³⁶

2.2. Jacob van Maerlant krijgt een opdracht

Toen Van Maerlant rond 1284 de opdracht van Floris V kreeg om een wereldgeschiedenis op te stellen, had de schrijver er al een decennialange carrière als schrijver op zitten. Als schrijver was zijn belangrijkste specialisatie het bewerken van anderstalige werken, bijvoorbeeld teksten uit het Frans of het Latijn, naar de lokale volkstaal die tegenwoordig Middelnederlands wordt genoemd.³⁷ In die hoedanigheid bewerkte hij vertellingen in een breed spectrum aan genres, van ridderromans (de *Torec*, *Alexanders yeesten*) naar natuurencyclopedieën (*Der naturen bloeme*) of werken die dromen uitleggen (de verloren gegane *Sompniarys*), die vaak gebaseerd waren op originelen in het Frans of Latijn.³⁸ Andere kenmerken van Van Maerlants oeuvre waren bijvoorbeeld zijn neiging tot ‘het didactisch-moralistische’, en het feit dat Van Maerlant zich vaak kritisch tegenover de door hem bewerkte bronteksten opstelde.³⁹

Deze gegevens waren uiteindelijk ook terug te zien in de manier waarop Van Maerlant de opdracht van Floris uitwerking gaf; voor de *Spiegel Historiae* gebruikte de schrijver ook een anderstalig werk als inspiratiebron. In dit geval gebruikte Van Maerlant als basisbron de *Speculum historiale*, een in het Latijn geschreven geschiedwerk dat de Franse monnik Vincentius van Beauvais (ca. 1184 - 1264) tussen 1246 en 1256 had opgesteld in opdracht van de Franse koning Lodewijk IX (1214-1270). Vincentius had als doel voor ogen om ‘alle

³⁶ “*Ontfaet dit wercl! Ghi waert de ghene / die mi dit dede anevaen. / Ghenoughet U, wildijt ontfaen / danckelike, so bem ics vro / Ende ic houts my gepayt also*”. Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 1. Partie I*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 16. Prologhe, regel 98-97.

³⁷ R.F. Lissens eds., *Winkler-Prins lexicon van de Nederlandse letterkunde* (Amsterdam; Brussel 1986) 256.

³⁸ *Ibidem*, 256-257.

³⁹ *Ibidem*, 256.

toentertijd beschikbare kennis' te bundelen, wat er uiteindelijk toe leidde dat een middeleeuwse kopie van Vincentius' werk in totaal vier vuistdikke boeken omvatte.⁴⁰

Ondanks dat de *Spiegel Historiae* in vergelijking met zijn Latijnse voorbeeld een compactere omvang had, zou het volgens de in Middel nederlandse literatuur gespecialiseerde literatuurwetenschapper Ludo Jongen Van Maerlants 'meest ambitieuze werk' worden.⁴¹ Met 90.000 verzen was de Spiegel het langste werk dat Van Maerlant ooit had gedicht. Bovendien was het ook de eerste vertaling van Vincentius' werk in een Europese volkstaal, en daarnaast was het ook het eerste geschiedwerk in een Europese volkstaal in het algemeen. Dat Floris V zijn naam met een dergelijk uniek werk verbond, laat aldus de eerdergenoemde manier zien waarop de graaf zichzelf toonde als een ware mecenas, die veel overhad voor de kunsten.

Dankzij zijn contacten met Floris V was Van Maerlant waarschijnlijk achter het bestaan van Vincentius' *Speculum* gekomen. Eelco de Vries en Matthias Verwijs stellen in hun inleiding van hun *Spiegel*-editie dan ook dat door Floris via zijn politieke connecties met Frankrijk achter het bestaan van het werk van Vincentius kwam.⁴² De graaf wilde volgens hen, als 'verlicht voorstander van kunsten en wetenschappen', de 'schatkamer aan kennis' die de Franse monnik had opgesteld ook aan het Hollandse lekenpubliek verspreiden.⁴³ Het idee van Floris' betrokkenheid werd ook meer dan een eeuw na de Vries en Verwijs beaamd, onder andere door Frits van Oostrom en Ludo Jongen: de laatste stelt dat een exemplaar van Vincentius' werk waarschijnlijk via de Hollandse graaf 'op Van Maerlants bureau terecht is gekomen'.⁴⁴

2.3 *Speculum contra Spiegel* – de rol van Karel de Grote

Naast de respectievelijke omvang van de twee werken zijn de *Speculum* en de *Spiegel* ook op het gebied van inhoud met elkaar te vergelijken. In zijn werk voegde Van Maerlant vaak additionele informatie toe die binnen het referentiekader van ofwel hemzelf, ofwel zijn opdrachtgever pasten. Dit was ook het geval bij de *Spiegel Historiae*: volgens Ludo Jongen paste Van Maerlant Vincentius' tekst aan door meer nadruk te leggen op de geschiedenis van Holland en de andere graafschappen in de Lage Landen.⁴⁵ Hiernaast besteedde Van Maerlant

⁴⁰ Ludo Jongen, 'Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt? Jacob van Maerlant en zijn opdrachtgevers' in: Ton Brandenburg ed., *Jacob van Maerlant: de middeleeuwse wereld op schrift* (Hilversum 1996), 17.

⁴¹ Ludo Jongen, 'Wiens brood men eet', 17.

⁴² Matthias de Vries en Eelco Verwijs, 'Inleiding' in: Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 1. Partie I*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), vii.

⁴³ *Ibidem*, vii-viii.

⁴⁴ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 309; Ludo Jongen, 'Wiens brood men eet', 17.

⁴⁵ *Ibidem*, 18.

ook meer aandacht aan exemplarische koningen, onder wie Karel de Grote. Zoals gezegd wijdde de *Spiegel* maar liefst 33 hoofdstukken aan Karel de Grote, waarbij er werd stilgestaan bij Karels karakter, leven en daden; hij was immers de vorst die volgens Van Maerlant ‘alle andere vorsten in de schaduw laat staan’, daarom verdiende hij ook een uitgebreid portret.⁴⁶

Hiernaast, zo zeggen Janssens en Meuwese, bestond er zodoende een groot verschil op de manier waarop Karel wordt afgebeeld in de *Speculum* en in de *Spiegel*. Waar Vincentius zich meer neutraal opstelde tegenover Karel, liet Van Maerlant Karels heerschappij een nieuw deel van de wereldgeschiedenis inluiden.⁴⁷ In de inleiding op zijn vierde boek van de *Spiegel Historiae* laat Van Maerlant dan ook dit deel beginnen met de kroning van Karel tot keizer, waarna er verder wordt verteld over alle keizers die na Karel kwamen, tot de tijd van Van Maerlant zelf: ‘*tote onsen tiden, tote onsen leven.*’⁴⁸

Deze grote nadruk die er op Karel werd gelegd kon in het Holland van Floris V als een politiek statement worden geïnterpreteerd. De Amerikaanse mediëvist Justin Lake stelt dan ook dat geschiedenis en geschiedwerken in de middeleeuwen gebruikt konden worden om claims van politieke aard extra kracht bij te zetten: dit was ook te zien bij Floris.⁴⁹ Floris’ vader Willem II had immers dezelfde positie bekleed als Karel vierenhalf eeuw voor hem: beiden waren vorst van het Heilige Roomse Rijk geweest. Bovendien zou er volgens Van Oostrom in het Holland na de dood van Willem II ‘iets magisch’ rondom Willem en zijn koningschap hebben gehangen: ondanks het feit dat Willem niet lang als koning van het Heilige Roomse Rijk had gediend, was zijn koningschap voor Holland als een ‘bekleding met een aureool’, wat aldus ‘glansrijk afstraalde’ op zijn nageslacht.⁵⁰ Ook van Herwaarden beaamt dat het idee van Floris als koningszoon vaak expliciet werd benadrukt in literatuur die voor het Hollandse hof werd geproduceerd.⁵¹ Deze link tussen Floris en zijn koninklijke vader werd bijvoorbeeld ook gelegd in Van Maerlants aanroep tot Floris in de proloog, waarin de graaf als ‘*Graaf Florens, coninc Willems sone*’ werd aangeduid.⁵²

⁴⁶ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 323.

⁴⁷ Jozef Janssens en Martine Meuwese, *Spiegel Historiae*, 136; vergelijk Frits van Oostrom, ‘Inleiding op: Karel de Grote’ in: Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae*. Frits van Oostrom ed. (Amsterdam 1994), 98.

⁴⁸ Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 169. Regel 25.

⁴⁹ Justin Lake, ‘Authorial Intention in Medieval Historiography’, *History Compass* 12:4 (2004), 352.

⁵⁰ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 326-327.

⁵¹ Jan van Herwaarden, ‘Floris V in zijn culturele context’, 259.

⁵² Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 1. Partie I*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 16. Prologhe, regel 93.

Door Floris in deze aanroep te verbinden met zijn vader en dus de koningstitel van het Heilige Roomse Rijk, schetste Van Maerlant een lijn van de huidige machthebber van Holland naar de koningen van het Duitse Rijk. In de tekst van de *Spiegel* trok Van Maerlant deze lijn verder door de passages omtrent de dynastie van de Karolingers rechtstreeks op te volgen door passages over de Duitse vorsten; het waren immers de ‘*Almaenschen heren*’ die in de eeuwen na Karel ‘op indrukwekkende wijze’ de Romeinse keizerskroon droegen.⁵³ Karel de Grote lag dus, volgens Van Maerlant, in dezelfde lijn als Willem II en Floris V.

Omdat graaf Floris volgens Van Maerlant indirect te linken was aan Karel de Grote, was het voor de schrijver zaak om de keizer en zijn daden in een positief licht af te beelden. Er valt echter niet te zeggen dat de Karel die Van Maerlant omschrijft een historisch accurate voorstelling van de Karolinger was: zo was Karel volgens Van Maerlant tweeënhalve meter lang; ook zijn lichaamsdelen (zoals zijn hoofd, neus en taille) waren buitenproportioneel groot.⁵⁴

Naast Vincentius gebruikte Van Maerlant in zijn stuk over Karel ook de tekst van Pseudo-Turpijn als bron. Deze tekst, die volgens de overlevering een ooggetuigenverslag zou zijn dat geschreven was door de Frankische bisschop Turpijn, behandelde een veldtocht die Karel en zijn mannen hadden ondernomen naar het islamitische Spanje. Hoewel tegenwoordig bekend is dat deze tekst niet authentiek is en waarschijnlijk diende als propaganda om christenen op pelgrims- of kruistocht te laten gaan naar Santiago de Compostella, was de tekst van Pseudo-Turpijn lang een gezaghebbende tekst omtrent het leven van Karel de Grote.⁵⁵

Elementen uit Pseudo-Turpijns relaas werden ook door Van Maerlant gebruikt vermoedelijk omdat de kruisvaardersstaten in het Heilige Land, die na de Eerste Kruistocht (1096-1099) zich op het moment van schrijven zich in hun laatste fasen van bestaan bevonden. Er is dan ook betoogd dat zowel Floris V als Van Maerlant zich hard hebben gemaakt om Hollandse adel mee te laten doen aan de kruistochten. In Van Maerlants laatste werk *Vanden landen van overzee* behandelde de schrijver de kruisvaardersstaat Akko en benadrukte hierin aan een adellijk publiek dat dit een grote ramp is voor de christenheid.⁵⁶ De hoofdstukken uit

⁵³ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 324.

⁵⁴ Frits van Oostrom, ‘Inleiding op: Karel de Grote’, 99. In Van Maerlants tekst wordt Karels lengte omschreven als ‘acht voeten lanc’. Van Oostrom hertaalt dit vervolgens tot twee meter veertig. Vergelijk Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 170-171. Hoofdstuk I, regel 10-38.

⁵⁵ Jozef Janssens en Martine Mewese, *Spiegel Historiael*, 139.

⁵⁶ Jan van Herwaarden, ‘Floris V in zijn culturele context’, 264; vergelijk Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 373-375.

de *Spiegel Historiae* over Karel de Grote konden hiernaast ook dienen als mogelijke motivatie voor Hollandse edellieden om op kruisvaart te gaan. Ook Floris zou volgens meerdere historici, waaronder de Engelse historicus Jonathan Riley-Smith, zelf op kruistocht zijn geweest in de late jaren tachtig van de dertiende eeuw.⁵⁷ Ondanks dat er geen hard bewijs bestaat voor Floris' kruistocht, zoals van Herwaarden betoogt, zou Floris aldus naast de banden met het koningschap van het Heilige Roomse Rijk ook het militair leiderschap met Karel gedeeld hebben; Floris voerde immers ook meerdere militaire campagnes, in zijn geval tegen de Friezen.⁵⁸

2.4. Achterliggende motieven – educatie of propaganda?

Zoals in de vorige paragraaf te lezen was, kon Floris V de *Spiegel Historiae* inzetten om zijn macht en aspiraties te tonen. Er is echter ook een andere reden te bedenken waarom de graaf Van Maerlant vroeg om de *Spiegel Historiae* voor hem op te stellen: dit had te maken met de didactische interpretatie van Van Maerlants tekst. Het belang van geschreven teksten was namelijk in de middeleeuwen zeer groot: aan haast iedere geschreven tekst werd waarde gehecht, ongeacht deze waarheden of onwaarheden bevatte. Het geschreven woord was dan ook het ultieme didactische middel: alle waarheid stond immers op papier. Het schrijven van én opdracht geven voor boeken stond aldus in een hoog vaandel.

Het volk kon een mogelijke doelgroep zijn voor een tekst. Het feit dat de *Spiegel Historiae* de eerste geschiedeniskroniek van deze omvang in een volkstaal was, kan hier een mogelijke aanwijzing voor zijn. In plaats van het Latijn, dat gangbaar was in de kringen van de clerus en de academici, werd de taal van de lekenbevolking gebruikt; bovendien kon het eindrijm wat Van Maerlant hanteerde dienen als hulpmiddel om de informatie makkelijker te onthouden wanneer de tekst werd voorgedragen.⁵⁹

Het idee dat de *Spiegel Historiae* diende als een didactisch werk voor het volk was met name gangbaar in de negentiende eeuw. In hun inleiding op de *Spiegel Historiae* stellen de Vries en Verwijs dat Floris V een 'verlicht vorst' was, die zijn positie als 'keerlen God' waarmaakte door zijn volk via Van Maerlant Vincentius' schatkamer aan historische kennis te schenken en op deze wijze ook de 'algehele Nederlandse beschaving' te bevorderen.⁶⁰

⁵⁷ Jan van Herwaarden, 'Floris V in zijn culturele context', 264.

⁵⁸ Ibidem, 264.

⁵⁹ Justin Lake, 'Authorial Intention in Medieval Historiography', 348-350.

⁶⁰ Matthias de Vries en Eelco Verwijs, 'Inleiding' in: Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 1. Partie I.* Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), viii.

Het idee van de Vries en Verwijs, dat een duidelijk beeld geeft van nationalistische tendensen in de negentiende-eeuwse letterkunde, zou in het huidige wetenschappelijke debat minder in goede aarde vallen. Toch valt de stelling dat de *Spiegel Historiael* geschreven zou zijn vanuit het idee om de onderdanen van de graaf geschiedenis bij te brengen te verdedigen aan de hand van hoofdstuk 1 en 29 van boek IV.⁶¹ In deze hoofdstukken maakte Van Maerlant zoals eerder gezegd expliciet onderscheid tussen de historische Karel en de Karel uit de ridderromans, die in de tijd waarin Van Maerlant schreef populair waren onder het volk. Van Maerlant toonde hierbij zijn karakteristieke rol als primitieve bronnencriticus, waarin hij de volksverhalen over Karel niet voor waar aannam, en zelfs schreef dat deze verhalen ‘de ware geschiedenis vermoorden’.⁶²

Bovendien zette Van Maerlant zijn goed onderzochte bronnenapparaat rechtstreeks tegenover de bedenkers van de volksverhalen, die hij afdoet als ‘*Walsche [Franse] valsche poeten, die meer rimen dan si weten*’.⁶³ In het 29^e hoofdstuk van boek 4 plaatste Van Maerlant deze ‘boerden’ dan ook lijnrecht tegenover de ‘ware’ bronnen door zijn bronauteurs te noemen. Hij noemde hierbij (Pseudo-)Turpijn en de kroniekschrijvers Sigisbert van Gembloers en Einhard, waarvan laatstgenoemde als schrijver aan het hof van Karel een biografie van de vorst had opgesteld.⁶⁴ Dit laat zien dat Van Maerlant een grote kennis had van bronmateriaal dat, al dan niet voor het oog van een dertiende-eeuwer, uit Karels tijd kwam.

Naast het volk kon ook de vorst zelf leren van een tekst. Er valt namelijk aan te nemen dat Van Maerlants *Spiegel Historiael* kon dienen als een vorstenspiegel. Binnen de middeleeuwse literatuur bestonden er veel verschillende didactische genres, waarvan de zogeheten spiegel literatuur er een was: de Amerikaan Cary Nederman, die gespecialiseerd is in historische politieke filosofie, duidt een spiegel als ‘een adviesboek gericht aan een individu of groep, waarin een gedragscode of een reeks waarden aan de geadresseerde(n) wordt voorgelegd, passend bij de maatschappelijke positie van de geadresseerde’.⁶⁵

⁶¹ Zie voor een overzicht en een korte toelichting van de 33 hoofdstukken in de *Spiegel Historiael* die de geschiedenis rondom Karel behandelen figuur 2 in de bijlage.

⁶² Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 204. Hoofdstuk XXIX, regel 2.

⁶³ Ibidem, 204. Hoofdstuk XXIX, regel 27-28.

⁶⁴ ‘...*Men lese Eynaerde, die van hem seget / Sine viten altemale; Men lese Segebrechte also wale / van Gembloys, die van hem screef / Men lese Tulpine, die van hem dreef...*’ Ibidem, 204. Hoofdstuk XXIX, regel 14-18.

⁶⁵ Cary J. Nederman, ‘The Mirror Crack’d: The *Speculum Principum* as Political and Social Criticism in the Late Middle Ages’, *The European Legacy* 3:3 (1998), 18.

Een van de bekendste soorten spiegels was de vorstenspiegel: een spiegeltekst die zich specifiek richtte op vorsten en hun politiek. Vorstenspiegels werden geschreven in verschillende vormen, van dialogen tot geschiedwerken, waarbij het achterliggende idee was dat de vorstelijke lezer iets kon opsteken van de normen, waarden en daden die belangrijk geachte historische personages met zich meedroegen.⁶⁶ Ook de *Spiegel Historiae* valt te lezen als een set waarden die aan Floris V toegedragen worden: door de grote vorsten uit het verleden en hun daden te presenteren, kon de lezer, in dit geval Floris V, zijn eigen gedrag aan Karels daden spiegelen en misschien hier zelf lering uit trekken voor het dagelijks leven. Ook van Oostrom betoogt dit gegeven; hij schrijft dat volgens Van Maerlant Karel tijdens het eten vaak voorgelezen werd uit ‘*historien van heren, omme orloghe en omme wijsheit leren*’.⁶⁷ Volgens Van Oostrom zou er zo een parallel bestaan tussen Karel en Floris: beide heersers toonden zo affiniteit met de geschiedenis, in het geval van Floris via de *Spiegel Historiae*⁶⁸.

HOOFDSTUK 3. ANALYSE

3.1 Samenvatting Karelhoofdstukken: *Spiegel Historiae*, Boek IV, hoofdstuk 1-33

Het vierde boek van de *Spiegel* begon met Van Maerlants eerdergenoemde verwerping van de in Van Maerlants ogen onware ridderverhalen die in zijn tijd de ronde deden over Karel. Hierna vertelde Van Maerlant over hoe volgens zijn bronnen, waaronder Pseudo-Turpijn, de ‘historische’ Karel er uit had gezien.⁶⁹ Karel was zoals eerder gezegd een groot man, zowel in omvang als in daden: hij leefde gematigd en vroom, en toonde bovendien grote intelligentie op zowel het intellectuele vlak als op het vlak van de krijgskunst.⁷⁰ Naast deze omschrijving van Karels postuur en daden, besteedde Van Maerlant ook een hoofdstuk aan de ‘grote deugden’ van Karel die hij uit bekende bronnen zoals de *Annales Regni Francorum* (Frankische Rijksannalen) haalt: hier noemt Van Maerlant onder andere de olifant die Karel van kalief

⁶⁶ Ibidem, 18-19.

⁶⁷ Frits van Oostrom, ‘Inleiding op: Karel de Grote’, 99; vergelijk Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 172. Hoofdstuk III, regel 49-50.

⁶⁸ Frits van Oostrom, ‘Inleiding op: Karel de Grote’, 99.

⁶⁹ Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 170-171. Hoofdstuk II, regel 1-40.

⁷⁰ Ibidem, 170-172. Hoofdstuk II-III.

Harun Al-Rachid ('*coninc Aaron*') kreeg en de nasleep van een aardbeving in het Italiaanse Spoleto, dat vervolgens bezocht werd door de keizer.⁷¹

Na Karels leven, deugden en daden uit de doeken te hebben gedaan, verplaatste Van Maerlants blik zich naar het oosten. Na eerst Byzantium, haar heersers en contact met Karel omschreven te hebben, kwam via Byzantijnse boodschappers het bericht tot Karel dat Jeruzalem in handen van de moslims is gevallen. Toen Karel dit bericht hoorde, beval hij zijn mannen om op kruistocht te gaan. Van Maerlant omschrijft de tocht die Karel en zijn mannen naar het Heilige Land maken als een tocht waarin ze veel bijzondere wezens tegenkwamen, waaronder 'griffioenen, tijgers en leeuwen' en een pratend vogeltje.⁷² Uiteindelijk lukte het Karel en zijn mannen om het Heilige Land op de moslims terug te winnen, en zorgde hij ervoor dat de patriarch van Jeruzalem opnieuw geïnstalleerd werd.

Door zijn overwinning in Jeruzalem kwamen er weer nieuwe onderwerpen op Karels pad. Karel weigerde in eerste instantie alle giften, hij deed alles namelijk in naam van God.⁷³ Uiteindelijk ontving Karel vanuit Jeruzalem een aantal relieken van Christus en andere heiligen. Deze relieken nam hij mee naar Aken, waar deze vervolgens mirakelen verrichtten. Door deze relieken ontstond er volgens Van Maerlant ook een jaarlijks terugkerende bedevaart richting Aken.⁷⁴

Niet lang na de kruistocht naar het Heilige Land kreeg Karel een visioen waarin de eilige Jacobus tot hem sprak. Deze heilige riep Karel op om opnieuw op kruistocht te gaan, ditmaal naar het islamitische Spanje, waar het graf van Jacobus te vinden was.⁷⁵ Volgens deze heilige werd zijn graf in Santiago de Compostella bedreigd door de 'heidense' Saracenen; Jacobus vroeg Karel vanwege zijn verrichte daden in het Heilige Land om het Iberische schiereiland en het graf in Santiago de Compostella te bevrijden. Nadat Jacobus dit drie keer had aangeboden,

⁷¹ Ibidem, 173. Hoofdstuk IIII, regel 34-70; vergelijk Anoniem, 'Annales Regni Francorum', <http://www.thelatinlibrary.com/annalesregnifrancorum.html> (geraadpleegd op: 28 juni 2020). [801] DCCCII – [802] DCCCIII.

⁷² Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 176. Hoofdstuk VII, regel 40, 60-78.

⁷³ Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 177. Hoofdstuk VII, regel 101-105.

⁷⁴ Ibidem, 179. Hoofdstuk IX, regel 65-74.

⁷⁵ Dit gebied is niet hetzelfde als het moderne Spanje. Onder deze naam wordt het hele Iberisch Schiereiland verstaan, vergelijkbaar met de Romeinse provincie *Hispania*, die ook het hele schiereiland omvatte. In deze scriptie wordt met 'Spanje' het hele Iberisch Schiereiland bedoeld; Van Maerlant verwijst zelf immers ook naar dit gebied met de naam '*Spaengen*'.

ging Karel opnieuw op kruistocht.⁷⁶ In Spanje, zo zegt Van Maerlant, won Karel vele steden op de Saracenen. Hij vernietigde in de overwonnen steden de heidense afgodsbeelden, en installeerde hier vervolgens kerken en kloosters.⁷⁷ Na deze succesvolle kruistocht keerde Karel vervolgens na drie jaar terug in zijn eigen rijk.⁷⁸

Toch keerden Karel en zijn mannen weer terug naar Spanje wanneer de islamitische krijgshoofd Agolant daar opdook. Karel deed dit nadat hij opnieuw visioenen kreeg; dit keer van de overleden christelijke ridder Remaric. Terug in Spanje bevochten Karel en zijn leger het leger van Agolant: de strijd ging hierin gelijk op, en Karel pakte in het heetst van de strijd zelf het zwaard op; gelukkig voor Karel kwam er versterking uit Italië, waarna Karel zich weer terugtrok in Frankrijk.⁷⁹ De christenen ontmoetten Agolant en zijn Saraceense leger vervolgens opnieuw in Agen.⁸⁰ Er volgde een gesprek tussen Karel en Agolant, waarop een nieuwe veldslag volgde; de christenen trokken zich hierna terug. Tijdens een derde en laatste veldslag bij Pamplona werd Agolant gedood.⁸¹

Na de dood van Agolant doken er weer nieuwe vijanden op voor Karel en zijn leger. Een van hen was de Moorse reus Fernaguut, die volgens Van Maerlant van de Bijbelse reus Goliath afstamde.⁸² Karels ridder Roelant wist echter Fernaguuts zwakke plek te vinden, en doodde de reus. Karel en zijn mannen kwamen uiteindelijk in Santiago de Compostella, waar ze de stad overwonnen op de Saracenen, de heilige Jacobus' tombe bevrijdden en in deze stad bisschoppen installeerden.

Karels leger had niet altijd het geluk aan zijn zijde. De ridder Gauweloën verraadde Karels mannen door ze op de avond voor hun beslissende veldslag tegen de Saracenen af te leiden met vrouwen en wijn. Door de actie van Gauweloën waren de christenen niet voorbereid

⁷⁶ Een dergelijk motief is opvallend genoeg ook terug te vinden in de Karelroman *Karel ende Elegast*: hierin wordt Karel driemaal door een engel gevraagd om te gaan stelen. Ook Jacobus verzoekt Karel tot driemaal toe om op kruistocht te gaan ('*Te drien malen eist gheschiet/ dat die keyser Karel siet/van sente Jacoppe dit betooch*'); zie Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 180. Hoofdstuk XI, regel 1-3.

⁷⁷ Ibidem, 180-183. Hoofdstuk XI-XII.

⁷⁸ '*Hi lach in Spaenyen drie jaer*'; Ibidem, 182. Hoofdstuk XII, regel 56.

⁷⁹ Frankrijk wordt door Van Maerlant soms '*Gallen*' (vgl. 'Gallië') genoemd, soms '*Vranckerike*'.

⁸⁰ Agen wordt door Van Maerlant '*Agennum*' genoemd, dit is tegenwoordig een plaats in Zuid-Frankrijk; Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 188. Hoofdstuk XVII, regel 35.

⁸¹ Pamplona wordt door Van Maerlant '*Pampelune*' genoemd; ibidem, 192-193. Hoofdstuk XX, regel 113.

⁸² '*...Fernaguut, so groot van machte/ ende ware van Golyaes geslachte*'; ibidem, 194. Hoofdstuk XXI, regel 29-30.

op deze veldslag in Ronceval, waardoor ze in het begin veel verlies leden. Roelant, een neef van Karel en een van zijn meest trouwe ridders, wist echter de eer van de christenen hoog te houden in het heetst van deze strijd. Dit zou Roelants laatste gevecht zijn: hij stierf in het harnas, terwijl hij op zijn hoorn Olifant blies. Roelants dood werd uiteindelijk gewroken door Karel en zijn mannen: dit deden zij door Zaragoza in te nemen en Gauweloën te vierendelen.⁸³ Van Maerlants verslag van Karels Spaanse kruistocht eindigde vervolgens met de uitvaart van Roelant en de andere ridders die sneuvelen tijdens deze Spaanse veldtocht.

Na de campagnes in Spanje keert Karel weer terug in Frankrijk. Van Maerlant beschreef hierna twee episodes in Karels latere leven: de eerste hiervan was dat hij op zijn terugtocht uit Spanje de abdij van Saint-Denis in de buurt van Parijs een aantal privileges schonk.⁸⁴ Ook wreekte Karel volgens Van Maerlant de dood van de vermoorde bisschop en latere heilige Salvius van Valencijn. Opvallend genoeg plaatste Van Maerlant dit gegeven ‘*indes keyzers Karles tiden*’, terwijl moderne bronnen de moord op Salvius in de tijd van Karel Martel plaatsen.⁸⁵ Van Maerlant eindigde zijn relaas over Karel met de dood van de keizer. Hierbij stond hij zowel stil bij Karels uitvaart als bij zijn erfenis: uiteindelijk erfde Karels zoon Lodewijk de Vrome zijn rijk. Lodewijk was vervolgens de volgende hoofdpersoon voor de *Spiegel Historiae*: over hem en zijn regeringstijd ging het 34^e hoofdstuk.

In deze samenvatting valt aldus te lezen dat het grootste deel van Van Maerlants hoofdstukken aan Karel en zijn oorlogscampagnes gewijd was. De twee campagnes die Van Maerlant belichtte waren Karels campagne naar het Heilige Land (hoofdstuk 6 en 7) en naar het Iberisch schiereiland (hoofdstuk 10 tot en met 29), waarbij duidelijk het zwaartepunt van Van Maerlants hoofdstukken bij de laatste campagne lag.⁸⁶

Andere onderdelen die naast oorlogvoering volgens Van Maerlant exemplarisch waren voor Karels leven waren zijn oog voor zowel religie als cultuur. Religie speelde een belangrijke rol in bijvoorbeeld de hoofdstukken rondom de relieken die Karel van de Byzantijnen kreeg en vervolgens naar Aken bracht (hoofdstuk 8 en 9), maar ook in hoofdstukken die gericht zijn op oorlog: Karel en zijn mannen strijdden immers in beide campagnes voor het christendom tegen de ‘heidense’ moslims. Karels betrekkingen tot cultuur vonden plaats in hoofdstukken 1 tot en

⁸³ Ibidem, 202. Hoofdstuk XXVII, regel 67-98. Zaragoza wordt door Van Maerlant ‘*Saregoge*’ genoemd.

⁸⁴ Ibidem, 205-206. Hoofdstuk XXX.

⁸⁵ Ibidem, 206-207. Hoofdstuk XXXI, regel 1-12; Auteur onbekend, ‘Saints Saulve et Supérieur’, <https://nominis.cef.fr/contenus/saint/1396/Saints-Saulve-et-Superieur.html> (geraadpleegd op: 14 juni 2020).

⁸⁶ Zie bijlage 2.

met 3 en 29: in deze hoofdstukken werd de historische Karel, inclusief zijn daden op het gebied van binnenlandse politiek en (academische) cultuur, vergeleken met de literaire Karel uit de ridderromans.

Aan de hand van figuur 2 in de bijlage valt te zien dat de kruistochten het hart van Van Maerlants narratief vormden. Maar liefst negentien hoofdstukken (hoofdstuk 6 tot en met 28) wijdde de schrijver aan deze twee campagnes, waarvan Karels tocht naar Spanje met achttien hoofdstukken (hoofdstuk 10 tot en met 28) de meeste aandacht kreeg. Er valt dus te stellen dat in Van Maerlants verhaal de kruistochten een raamwerk vormden waartegenover andere onderwerpen, zoals oorlog, politiek en religie, zich afspeelden.

3.2. Karel als krijger

Zoals in Van Maerlants passages al te lezen viel, ging Karel volgens hem tweemaal op kruistocht: de eerste keer naar Jeruzalem en het Heilige Land, en de tweede keer naar het Iberisch Schiereiland. Dit idee kwam niet van Van Maerlant zelf: vanaf de elfde eeuw doken deze twee vervalste narratieven op in de Europese literatuur, aldus Jace Stuckey.⁸⁷ Hierbij was Karels expeditie naar het Heilige Land afkomstig uit de *Descriptio qualiter Karolus Magnus* waarvan de auteur anoniem is en die naar Spanje uit de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* van Pseudo-Turpijn.⁸⁸ Anne Latowsky, een historica gespecialiseerd in middeleeuwse Franse en Latijnse literatuur, voegt hieraan toe dat het vanaf de twaalfde eeuw traditioneel werd dat deze twee narratieven aan elkaar gekoppeld werden als één groot kruistochtnarratief.⁸⁹ Op deze manier was het narratief ook te vinden in Vincentius' *Speculum*, waardoor het vervolgens weer bij Van Maerlant was beland.⁹⁰

De vertelling en verspreiding van deze verhalen hadden volgens Stuckey twee motieven. Ten eerste noemt de Amerikaanse mediëvist de verhalen rondom Karels expedities 'een viering van ridderschap, hoofsheid en heldhaftigheid', waar het adellijke publiek lering uit kon

⁸⁷ Jace Stuckey, 'Charlemagne as Crusader? Memory, Propaganda and the Many Uses of Charlemagne's Legendary Expedition to Spain' in: Matthew Gabriele en Jace Stuckey eds., *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages. Power, Faith, and Crusade* (New York 2008), 137-139.

⁸⁸ Jace Stuckey, 'Charlemagne as Crusader?', 138-139, 141-143.

⁸⁹ Anne Latowsky, 'Charlemagne as Pilgrim? Requests for Relics, in the Descriptio Qualiter and the Voyage of Charlemagne', in: Matthew Gabriele en Jace Stuckey eds., *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages. Power, Faith, and Crusade* (New York 2008),

⁹⁰ Willem Pieter Gerritsen c.s. eds, *A Dictionary of Medieval Heroes: Characters in Medieval Narrative Traditions and Their Afterlife in Literature, Theatre and the Visual Arts* (Suffolk 2000), 287; Jozef Janssens en Martine Meuwese, *Spiegel Historiae*, 139.

trekken.⁹¹ Ten tweede waren het verhalen met een onderliggend doel: er bestaat volgens Stuckey een kans dat de verhalen geschreven waren met de intentie om christenen te motiveren om zelf een expeditie naar verre oorden te ondernemen.⁹² Beide motieven die Stuckey aanstipt komen ook naar voren in Van Maerlants vertelling; op deze manier bestaat er een mogelijkheid dat ook Floris V geïnspireerd kon worden door Karels daden.

Dat Karel de Grote op anachronistische wijze met de kruistochten werd geassocieerd, was met name het gevolg van de bijzondere positie die de keizer kreeg aangemeten in de cultuur van middeleeuws Europa. Karel werd immers in de middeleeuwen gezien als een van de ‘beste ridders’ die ooit geleefd had; hij was het ultieme voorbeeld voor hoe een leider en (kruis)ridder zich moest gedragen. Bovendien, zo geeft Stuckey toe, was Karel niet de eerste christelijke vorst die tegen de moslims vocht, maar toonde hij – in de verhalen althans – dat zijn daden in de strijd op grotere schaal waren dan iedere andere vorst voor hem.⁹³ Met zijn goede gedrag in en buiten de strijd kon hij zodoende als voorbeeld dienen voor de lezer.⁹⁴ Ook in de *Spiegel Historiael* kwam dit idee naar voren. Volgens Van Oostrom zag Van Maerlant Karel als ‘de bovenste baas’ van de leiders uit de wereldgeschiedenis, waardoor hij een Karel wilde schetsen die als een nog beter mens werd afgeschilderd dan bij Vincentius.⁹⁵

Dit kwam ook naar voren in Van Maerlants passages over Karels kruistochten. In beide expedities toonde de vorst zich als een waar leider, zowel op militair als op politiek gebied; bovendien streed hij ook voor het gehele christendom. Een voorbeeld van Karels rol als politiek en religieus leider is terug te zien in hoofdstuk 12, waarin verteld wordt hoe Karel de islamitische afgodsbeelden brak.⁹⁶ Op zijn expeditie door Spanje vernietigde Karel volgens Van Maerlant ‘alle afgoden die hij vond... met geweld.’⁹⁷

⁹¹ Jace Stuckey, ‘Charlemagne as Crusader?’, 147.

⁹² Ibidem, 148.

⁹³ Ibidem, 143; vergelijk “Some ancient kings of France, and some Roman emperors at times had captured some of the cities named above -- Clovis, the first Christian king, Lothar, Dagobert, Pepin, Charles Martel, for example. They conquered part of Spain, and part they left untouched; but Charlemagne the great conquered all of it, and made it obey his commands.” in Pseudo-Turpijn, ‘Historia Karoli Magni et Rotholandi – Book Four, Part II’, <http://people.bu.edu/bobl/charles3.htm> (geraadpleegd op: 25 juni 2020).

⁹⁴ Jace Stuckey, ‘Charlemagne as Crusader?’, 139-142.

⁹⁵ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 318-319.

⁹⁶ De associatie van de islam met ‘afgodsbeelden’ valt tegenwoordig eigenaardig te noemen, zeker omdat afgoderij en het maken van (af)godsbeelden expliciet verboden wordt in de Koran (bijv. Het Vee, 6:79-82). Van Maerlant en de makers van zijn bronteksten zullen echter nooit met de Koran in aanraking gekomen zijn, aangezien de vroegste vertalingen van de Koran in Westerse talen uit de 17^e eeuw stammen.

⁹⁷ ‘Alle dafgoden, die hi vant / Keyser Karel in Spaenyen lant, / hevet hi altemale gevelt / ende tebroken met ghewelt.’, Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke,

Daarnaast (her)installeerde Karel volgens Van Maerlant een christelijke hiërarchie in de door hem veroverde gebieden op het Iberisch Schiereiland, door kerken en kloosters te stichten. Een vergelijkbare handeling heeft hij hiernaast ook in het Heilige Land uitgevoerd, waarbij dankzij Karel de patriarch van Jeruzalem weer zijn taak mag uitoefenen.⁹⁸ Karel toonde hiermee een duidelijke agenda. Ten eerste liet de vorst hiermee zien dat het christendom de enige godsdienst was die het waard was om aangehangen te worden; ten tweede plaatste Karel zichzelf in de lokale kerkelijke hiërarchie door de christelijke instanties in de gewonnen gebieden gunsten te verlenen. Hiernaast eiste Karel in hoofdstuk 11 dat de veroverde Spaanse steden hem belasting (*'tribuut ende scat'*) gingen betalen: een teken dat Karel ook op politiek vlak zich op een soortgelijke wijze in de lokale hiërarchie plaatste.⁹⁹

Naast zijn kunnen als leider en strateeg liet Karel ook zijn kant als strijder zien. In de hoofdstukken over de twee kruistochten had Karel zoals gezegd vooral een rol als leider, en werd Karels kant als krijger minder getoond dan in Van Maerlants eerste drie hoofdstukken. Toch toonde Karel zo nu en dan zijn krijgskracht; deze liet hij vooral zien in emotioneel hevige scènes, zoals Karels strijd tegen de islamitische veldheer Agolant. Wanneer de christelijke ridders in de strijd tegen Agolant in een patstelling waren beland, pakte Karel zelf het zwaard op en bevocht Agolant en de Saracenen zelf totdat Karel versterking kreeg. Karel toonde in dit gevecht bovendien de haast bovennatuurlijke vechtkunst die Van Maerlant ook al in het eerste hoofdstukken roemde: Karel hakte in dit gevecht met zijn zwaard 'mannen én paarden in tweeën'.¹⁰⁰ Een dergelijke vechtlust toonde Karel ook wanneer hij de dood van Roelant wreekte: Karel claimde dat hij 'niet zou rusten' voordat Roelants dood gewroken was. Vervolgens nam hij Zaragoza in en 'slaat aldaar 4000 Saracenen dood'.¹⁰¹

Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 182. Hoofdstuk XII, regel 1-4.

⁹⁸ *'Ende sette den paetriarc mede / gheweldelike in sine stede.'* Ibidem, 176-177. Hoofdstuk VII, regel 83-84.

⁹⁹ *'Alle die steden, vast ende cranc/ gaven hem up aldaer int lant / ende vielen alle in Kaerles hant / ende gaven tribuut ende scat'*, Ibidem, 181. Hoofdstuk XI, regel 28-31.

¹⁰⁰ *'Tswert heeft hi metter hant genomen/ dat Gaudiosa hiet in Latijn... hi slouch ontwee man ende paert / niet en mochte ontstaen vor tswaert'*, Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV.* Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 185. Hoofdstuk XIII, regel 90-94; Vergelijk Pseudo-Turpijn, boek III: *'Charlemagne was himself in great danger ... drawing his sword, Joieuse, and striking out with great strength in the midst of the Saracens. There he struck many a pagan, spreading remarkable slaughter around him.'*

¹⁰¹ *"Bi Gode alder werelt Here / dat hine ruste nemmermere / hine soude vinden die Sarrasine... / ... ende sloughere IIII^M (4000) doot."* Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV.* Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 202. Hoofdstuk XXVII, regel 63-65, 79-80. Binnen de context van Van Maerlants passage is het onduidelijk of het Karel is die in zijn eentje 4000 Saracenen

Floris V kon uit passages als deze veel dingen leren op het gebied van hoe een heerser zich verhiel tot het strijdveld. Net zoals Karel was Floris naast vorst ook militair leider: zo ondernam hij campagnes naar Friesland en voegde hij delen van Friesland aan Holland toe (het huidige West-Friesland). In de *Spiegel* kon hij dus leren hoe Karel als ‘ultieme vorst’ oorlog voerde en campagnes ondernam. Het benadrukken van zijn immense kracht in de strijd droeg aan dit bijzondere imago bij. Een vorst als Karel kon aldus een goede leermeester zijn voor Floris’ gedrag als leider, zeker als deze dezelfde positie had bekleed als wijlen Willem II.

3.3. Karel als kruisvaarder

Het feit dat verhalen als die van Van Maerlant een anachronistisch kruisvaartmotief kenden, is duidelijk wanneer men deze verhalen bekijkt vanuit een dertiende-eeuws perspectief. In de tijd dat de twee verhalen over Karels vermeende veldtochten opdoken, in de twaalfde eeuw, vond er volgens Stuckey een verandering plaats in het idee dat men tot dan toe heeft over de definitie van een kruistocht. Naast de kruistochten naar het Heilige Land ontstond ook het idee dat de Reconquista op het Iberisch Schiereiland onder de definitie ‘kruistocht’ viel.¹⁰² In deze context is het logisch dat Karel de Grote het imago werd aangemeten van een kruisvaarder die zowel in het Heilige Land actief was geweest als op het Iberische Schiereiland.

Ook ten tijde van Floris en Van Maerlant bleven verhalen met een kruisvaartmotief relevant, zeker toen het tijt keerde voor de kansen van de christenen in het Midden-Oosten. In de tweede helft van de dertiende eeuw, toen Floris V in Holland aan de macht was, zou het doek vallen voor de christelijke heerschappij in het Heilige Land. Akko, het laatste christelijke bolwerk van de kruisvaardersstaat Jeruzalem, kwam in 1291 in handen van de islamitische Mammelukken. Volgens Van Oostrom zond deze gebeurtenis een schok door christelijk Europa.¹⁰³

Ook Van Maerlant liet deze gebeurtenis niet onbekommerd: hij was dusdanig door het nieuws geraakt dat hij een werk over deze gebeurtenis schreef. Dit dichtwerk, *Vanden landen van overzee* (1296), wat Van Maerlants laatste volledige werk zou worden, was een vurig betoog over de christenheid in deze voor haar donkere periode.¹⁰⁴ In zijn omschrijving van de inname van Akko omschreef hij de gruweldaden die de Saracenen tegen de christenen begingen

vermoordt, of dat hij dit in samenwerking met zijn leger doet. Voor dit argument is echter gekozen voor de eerstgenoemde uitleg, zeker in combinatie met Karels persoonlijke band met Roelant en de daar bijbehorende wraakactie.

¹⁰² Jace Stuckey, ‘Charlemagne as Crusader?’, 139.

¹⁰³ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 373-374.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 373-375.

in expliciet detail. Beroving en verkrachting waren overal: christelijke maagden werden door moslims ‘onzuverd’. Andere christenen werden op beestachtige wijze gemarteld en gedood: zo viel er te lezen over onschuldige christenen die door moslims ‘geroosterd werden als kippen’.¹⁰⁵ Deze passage van gruwelen eindigde Van Maerlant met een noodkreet, gericht tot zijn beoogde publiek: “Gij heren, vorsten en baronnen, hoe komt het [dat niemand klaarstaat] om het land te zuiveren van dit venijn?”¹⁰⁶

In datzelfde licht kunnen ook de Karelpisodes uit de *Spiegel Historiae* bekeken worden. Van Maerlant schreef deze werken immers in hetzelfde tijdsbestek: waar hij de *Spiegel* onafgemaakt achterliet bij zijn dood, was *Vanden landen van overzee* zijn laatste werk wat hij bij leven af heeft kunnen maken. Hierdoor zijn er veel parallellen te trekken tussen beide werken.

Ten eerste was, zoals in de vorige alinea al te zien was, *Vanden landen van overzee* expliciet gericht aan een adellijk publiek, net zoals het geval was bij *Spiegel Historiae*. Van Maerlants doel was om over edelen over te halen om zich in te zetten voor een nieuwe kruistocht. Dit motief was zeker in Holland relevant, aangezien er een duidelijke drijfveer bestond voor Hollandse vorsten om op kruistocht te gaan, gelet op de politieke situatie. Zoals in het eerste hoofdstuk al was gesteld, was dit een manier voor de Hollandse graven om een wit voetje te halen bij de Duitse keizers. Zeker in de jaren na de dood van Willem II was er dus een reden voor het Hollandse huis om de banden met het Rijk weer te herstellen; Maerlants beide teksten konden hier aan bijdragen. Bovendien was er bij Floris’ generatie van edelen volgens Janssens en Meuwese, ‘een tanend kruistochtenthousiasme’ merkbaar; Van Maerlants teksten konden aldus de noodzaak van kruistochten laten zien.¹⁰⁷

Bovendien liet Van Maerlant in *Vanden landen van overzee* een tegenstelling zien tussen ‘goede’ christenen en ‘slechte’ moslims. Op een dergelijke manier ging Van Maerlant ook te werk in de hoofdstukken over Karel in de *Spiegel Historiae*. Er was echter een verschil tussen de moordende en verkrachtende moslims uit *Vanden landen van overzee* en de moslims uit de hoofdstukken over Karel in de *Spiegel Historiae*; in de *Spiegel Historiae* is er een groter fantasie-element bij de islamitische vijanden aanwezig. Zo werd Mohammed in hoofdstuk 12 afgebeeld als een aanbidder van afgoden die zich bovendien bezighield met necromantie: zo sloot hij ‘een legioen duivels’ op in een afgodsbeeld, waardoor alle niet-moslims die het beeld

¹⁰⁵ Jacob van Maerlant, *Maerlants werk. Juweeltjes van zijn hand*. Ingrid Biesheuvel ed. (Amsterdam 1998), 571.

¹⁰⁶ Ibidem, 571-572.

¹⁰⁷ Jozef Janssens en Martine Meuwese, *Spiegel Historiae*, 139.

aanraakten zouden sterven.¹⁰⁸ Ook de aanhangers van Mohammed werden door Van Maerlant als boosaardig getypeerd, doch werden hun daden in minder schokkende details beschreven dan in *Vanden landen van overzee*. Bovendien was het eerdergenoemde fantasie-element ook te vinden bij de islamitische vijanden waartegen Karel en zijn mannen moesten vechten; naast ridders en soldaten namen Karel en zijn ridders het ook op tegen reuzen als Fernaguut.

Van Maerlants tegenstelling van ‘goede’ christenen tegen ‘slechte’ moslims was echter niet altijd zo zwart-wit. Zo komt in hoofdstuk 24 van de *Spiegel* het verraad van de christelijke ridder Gauweloen aan bod, die de avond voor de beslissende veldslag bij Roncevalles Karels mannen voorzag van drank en vrouwen.¹⁰⁹ Dit zorgde ervoor dat Karels mannen hun christelijke plichten voor een tijdje vergaten. Het gevolg was dat de christenen aan het begin van de Slag bij Roncevalles er slecht voorstonden, met veel doden en gewonden als resultaat van Gauweloens actie. Ondanks alles benadrukte Van Maerlant dat God achter de christelijke ridders stond; aan het begin van hoofdstuk 25 vermeldde de schrijver dan ook dat ‘God de eer [van de overwinning] niet aan de heidenen wilde geven’.¹¹⁰ Uiteindelijk wisten de christenen alsnog deze veldslag te winnen, mede dankzij heldhaftige optredens van zowel Karel als Roelant, maar dus ook dankzij God.

Naast te dienen als didactische tekst en als oproep voor kruistochten diende de *Spiegel Historiae* dus ook ter vermaak, een van de redenen waarom er verhaalelementen als reuzen en magie in een ‘historisch juiste’ tekst zaten. Gelet op hoofdstuk 1 en 29, waarin Van Maerlant de middeleeuwse Karelliteratuur hekelde vanwege zijn ‘onwaarheden’, die vaak betrekking hebben op het gebruik van magie en fantasiewezens, komt dit misschien vreemd over. Dit heeft te maken met de autoriteit die Van Maerlant aan de tekst van Pseudo-Turpijn toedichtte. Zowel de reus Fernaguut als Mohammeds vervloekte afgodsbeeld komen namelijk in de tekst van Pseudo-Turpijn voor.¹¹¹

¹⁰⁸ Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 182. Hoofdstuk XII, regel 5-22 ; vergelijk Pseudo-Turpijn, ‘Book Four - II’, <http://people.bu.edu/bobl/charles3.htm> (geraadpleegd op: 25 juni 2020).

¹⁰⁹ ‘Dat si [de moslims] hem [Gauweloen] gheladen... paerde met wine / nadie wise der Sarrasine ... ende dusent Sarrasijnsche wijf / die vulmaect hadden tlijf.’ Ibidem, 198. Hoofdstuk XXVIII, regel 14-22.

¹¹⁰ ‘God onse Here en wilde niet geven/den heidinen daer met die ere’ Ibidem, 199. Hoofdstuk XXV, regel 2-3.

¹¹¹ ‘When these things were done, Charlemagne was told that Fernaguz [Fernaguut], a giant descended from Goliath, had come from Syria to the city of Nadres (Najera).’ Pseudo-Turpijn, ‘Book Four – VII’ <http://people.bu.edu/bobl/charles3.htm> (geraadpleegd op: 25 juni 2020); ‘The Saracens say that their god Mahomet made this image in his own name while he lived, and, by means of necromancy, he enclosed and shut up in it a legion of devils’. Pseudo-Turpijn, ‘Book Four – II’ <http://people.bu.edu/bobl/charles3.htm> (geraadpleegd op: 25 juni 2020).

3.4. Karel als vroom man

Anne Latowsky toont echter een andere Karel die in de verhalen omtrent Jeruzalem en Spanje wordt geschetst. Zij focust in haar artikel vooral op de Karel die naar voren komt in de *Descriptio qualiter*, de brontekst voor hoofdstuk 6 tot en met 9 in Van Maerlants hoofdstukken omtrent de expeditie richting het Heilige Land. In deze tekst werd Karel getypeerd als een ‘nederig en vroom man’, wiens gedrag op het gebied van religieus leven net zoals dat op het slagveld en in de politiek als exemplarisch voor de lezer kon worden getypeerd.¹¹²

Karels vrome karakter was wat hem volgens de *Descriptio* onderscheidt van andere vorsten; dit was evenzeer het geval bij Van Maerlant. Latowsky onderstreept dit door Karels bijzondere roeping te omschrijven: Karel kreeg namelijk een brief van de Byzantijnse keizer Constantijn, waarin de Byzantijnse vorst vertelt over een visioen van een jonge boodschapper (een ‘*jonghelinc*’ volgens Van Maerlant) dat hij op een nacht kreeg.¹¹³ De boodschapper zei dat het Karel was die door God was uitverkoren om Jeruzalem van de moslims te redden, waarna Constantijn dit doorgaf aan Karel, die vervolgens aan de expeditie begon.

In hoofdstuk 10, waarin Van Maerlant met zijn bewerking van Pseudo-Turpijn begon, kreeg Karel zelf een visioen: dit werd Karels motivatie voor de campagne richting Spanje. Het visioen toonde aan Karel de heilige Jacobus, die van Karels succesvolle expeditie had gehoord. Jacobus was blij te horen dat Karel ‘zijn land heeft gezuiverd’ van de heidenen en daarom kreeg Karel van hem de eer om zijn graf te gaan bevrijden van de Saracenen.¹¹⁴ Het nachtelijke visioen als ‘call to arms’ kwam aldus in beide expedities voor, waarbij het tweede visioen bij Van Maerlant functioneert als een vervolg op Karels eerste expeditie.

Latowsky omschrijft Karels inname van Jeruzalem als ‘een snelle bevrijding’: ook Van Maerlant wijdde niet veel woorden aan Karels verovering van het Heilige Land, maar vermeldde echter wel dat het proces vroom (‘*vromelicke*’) verliep.¹¹⁵ Karel toonde vervolgens

¹¹² Latowsky, ‘Charlemagne as Pilgrim?’, 160.

¹¹³ Ibidem, 156; Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 175. Hoofdstuk VI, regel 29-39.

¹¹⁴ ‘*Hier omme wondert mi sere/ twi du mi niet en daets die ere / dattu hads gesuvert mijn lant; want du heves metter hant/ den heidinen menech lant genomen. / Hier omme bem ic tote di comen.*’ Ibidem, 180. Hoofdstuk X, regel 47-52; Jacobus was als één van Jezus’ apostelen afkomstig uit het Heilige Land; zijn graf was via omzwervingen in Santiago de Compostella terechtgekomen.

¹¹⁵ Anne Latowsky, ‘Charlemagne as Pilgrim’, 156; vergelijk ‘*Alse Karel hadde vromelike / verwonnen menech conincrike,*’ uit Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 179. Hoofdstuk X, regel 1-2.

zijn, ook in de *Descriptio qualiter* genoemde, nederigheid door in de eerste instantie van niemand geschenken aan te nemen; hij ondernam de campagne enkel vanwege ‘de liefde van onze Heer’.¹¹⁶

Ondanks zijn nederige houding kreeg Karel uiteindelijk toch een aantal geschenken van de Byzantijnen. Constantijn beargumenteerde hierbij dat ‘de relieken niet als geschenk dienen, maar als bewijs van de genade van God’.¹¹⁷ Alleen op aandringen van zowel de Byzantijnse keizer als God zelf neemt Karel de geschenken aan, wat een duidelijk beeld gaf van de mate van nederigheid die Karel zou bezitten. Uiteindelijk kreeg Karel een aantal relieken: zo ontving hij objecten ‘*vanden passien onzes here*’, zoals Christus’ doornenkroon en een deel van de speer waarmee Hij gestoken was, maar ook niet aan Christus gerelateerde heilige objecten zoals de arm van St. Simeon en het manna-brood dat God aan de Israëlieten in de woestijn gaf (Exodus 16:14-15).¹¹⁸

Karel nam de relieken mee, waarna de objecten uiteindelijk in Aken terechtkwamen. In Aken verrichtten de relieken vervolgens een aantal wonderen: blinden konden weer zien, kreupelen konden weer lopen, jicht en andere ziektes werden genezen en er zou bovendien ‘een dood kind tot leven zijn gekomen’ dankzij de relieken die Karel had meegenomen.¹¹⁹ Deze gebeurtenissen vormden volgens Van Maerlant op hun beurt weer het beginpunt voor een bedevaart ter ere van de meegebrachte relieken in Aken, die ieder jaar in juni ‘*dor al kerstijnhede*’ gemaakt zou moeten worden.¹²⁰

Dit gegeven heeft opvallend genoeg overlapping met de dertiende-eeuwse Karelcultus die volgens Van Oostrom veel te maken had met de rol van Aken in Karels leven.¹²¹ Aken nam in deze ‘cultus’ een bijzondere plaats in: zo belegerde Willem II als Roomskoning de plaats een tijd lang omdat hij de associatie tussen hem en Karel ermee wilde benadrukken.¹²² Er moet echter niet vergeten worden dat het hier de relieken betreft die deze wonderen verrichtten, en niet Karel. Dit past beter bij het exemplarische idee dat Karel een nederig en vroom man was.

¹¹⁶ ‘*Dat hi van niemen ghifte ontfinge / van siere vaert; want hi de dinge / hadde gedaen met bliden zinne / alleene omme ons Heren minne*’, Ibidem, 176. Hoofdstuk VII, regel 101-104.

¹¹⁷ Anne Latowsky, ‘Charlemagne as Pilgrim’, 158; vergelijk Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 177. Hoofdstuk VIII, regel 1-9.

¹¹⁸ Ibidem, 177-179. Hoofdstuk IX-X.

¹¹⁹ Ibidem, 179. Hoofdstuk IX, regel 38-62.

¹²⁰ ‘*Ende geboot dor al kerstijnhede / Dat men upten XIIIsten dach / Die in Junius gelach / Tote Aken in pelegimage quame*’, Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spiegel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863), 179. Hoofdstuk IX, regel 64-67.

¹²¹ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 323.

¹²² Ibidem, 323.

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In zijn *Spiegel Historiael* wilde Van Maerlant niets liever dan ‘*die vraye historie*’ vertellen over Karel de Grote. Wanneer men echter met de bril van het heden naar Van Maerlants tekst kijkt, lijkt het er op dat de schrijver niet in zijn aanpak geslaagd is. De Karel die Van Maerlant omschrijft lijkt in het niets op de historische figuur Karel zoals die bekend is uit de moderne overlevering, en Van Maerlants Karel lijkt bovendien net zo goed in een wereld met superkrachten en tovenaars te leven als de Karel uit de Karelepiek waar Van Maerlant zich zo tegen verzette.

Toch was het beeld wat Van Maerlant van Karel schepte voor een middeleeuwer ‘het ware beeld’ van Karel de Grote. Er bestonden immers twee literaire tradities waarin de receptie van Karel een rol speelde: de eerdergenoemde literaire Kareltraditie, ook wel *chansons de geste* of Karelepiek genoemd, maar hiernaast ook een traditie rondom de ‘historische’ Karel, die gebaseerd was op teksten als de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* en de *Descriptio qualiter*.

Deze twee genoemde werken, die beide een fictieve veldtocht van Karel de Grote naar respectievelijk het Iberisch Schiereiland en het Heilige Land omschreven, vonden ondanks het feit dat ze vervalsingen waren in de twaalfde en dertiende eeuw een plek in de West-Europese herinneringscultuur omtrent Karel de Grote. Dit had waarschijnlijk te maken met de kruistochten, die op het moment dat de twee teksten populair werden, in beide genoemde gebieden plaatsvonden. Het gebruik van Karel de Grote in deze teksten, de vorst die volgens van Oostrom ‘alle andere vorsten in de schaduw zette’, kon aan een mogelijk vorstelijk publiek dat mogelijk interesse had in een kruistocht laten zien wat een goed vorst zou moeten doen.¹²³ Het gebruik van Karel de Grote in de teksten kon dienen als een vorstenspiegel: een tekst waarin een vorst lering kon trekken voor zijn eigen moralen en daden aan de hand van exemplarische verhalen. Deze twee teksten werden steeds weer overgenomen in andere narratieven: zo waren beide verhalen via Vincentius’ *Speculum Historiale* in Jacob van Maerlants *Spiegel* beland.

Het Karelbeeld dat Van Maerlant in zijn relaas schetst heeft dus veel raakvlakken met een gangbaar beeld van de ‘historische’ Karel wat men in Van Maerlants tijd had. Er valt echter te zeggen dat Van Maerlants beeld uit de *Spiegel* een aantal unieke kenmerken vertoont. Ten eerste is het werk het eerste van zijn soort dat in een volkstaal als het Middelnederlands is geschreven: er valt dus te zeggen dat er door het gebruik van de volkstaal een andere doelgroep

¹²³ Frits van Oostrom, *Maerlants wereld*, 323.

werd aangeboord dan de originele Latijnse bronteksten. Bovendien was Van Maerlant in zijn tekst unaniem positief over Karel, zeker in vergelijking met zijn voornaamste bron Vincentius: Karel was ‘Van Maerlants held’, een vorst die het verdiende om op een voetstuk geplaatst te worden.¹²⁴

Allebei de genoemde punten kunnen teruggekoppeld worden naar Van Maerlants opdrachtgever Floris V. Gelet op Floris’ politieke motieven was Van Maerlants visie op Karel logisch te noemen. Ten eerste kon de jonge, ambitieuze vorst Floris door een vereenzelving met Karel zijn machts- en expansiepolitiek legitimeren aan andere politieke actoren in en rondom zijn graafschap, zoals de hoge adel, de steden en vorsten van andere staten. Floris was immers net zoals Karel in Van Maerlants relaas een leider, een krijger, en misschien zelfs een kruisvaarder.

Bovendien bestond er een tweede link tussen Floris en Karel in de vorm van Willem II: de vader van Floris was immers koning van het Heilige Roomse Rijk geweest. Door in de *Spiegel* te benadrukken dat Floris een ‘koningskind’ was, liet Van Maerlant een link zien tussen Floris, Willem en Karel. Bovendien was er in de generaties voor Willem II een steeds hechtere politieke band ontstaan tussen Holland en het Heilige Roomse Rijk. Een koppeling van Floris V en de meest legendarische vorst die het Duitse keizerrijk ooit gekend had, kan dus ook als een politiek statement worden gezien.

Hiernaast kon de *Spiegel Historiae* ook voor andere doeleinden gebruikt worden: het was een tekst ‘ter lering en vermaak’. Zoals gezegd kon een vorst als Floris leren van én over Karel, maar er is een kans dat Van Maerlant en de graaf een breder publiek voor ogen hadden. Er is geopperd dat de tekst door Floris opgesteld zou zijn om zijn volk kennis over het verleden bij te brengen: het ‘schelden’ van Van Maerlant ‘tegen de volksverhalen’ is hier een aanwijzing voor. Dit zou passen bij Floris’ positie als ‘den keerlen God’; een vorst die goed zorgde voor zijn onderdanen. Hiernaast diende de tekst ook als een tekst voor vermaak: door het gebruik van fantasie-elementen zoals pratende vogeltjes en reuzen liet Van Maerlant zien dat zijn tekst meer was dan een droge opeenstapeling van historische feiten.

Al met al valt dus te zeggen dat de *Spiegel Historiae* meer was dan een geschiedwerk, wat bijvoorbeeld te zien was aan de rol van Karel de Grote in het werk: de keizer was in de eeuwen na zijn dood verworpen tot een mythisch figuur, die veel betekenis had in de dertiende-eeuwse samenleving. Toch is Karel niet de enige figuur in de *Spiegel Historiae* waar Floris een

¹²⁴ Raymond Harper, *Als god met ons is...*, 65.

voorbeeld aan kon nemen: de geschiedenis, en daarmee de *Spiegel*, herbergde nog meer exemplarische vorsten, zoals Alexander de Grote, Julius Caesar en koning Arthur.

Een vervolgonderzoek zou de hypothese die in deze scriptie gesteld is kunnen toetsen aan een van bovenstaande vorsten. Ook zou er verder gekeken kunnen worden naar Van Maerlants bronnenapparaat omtrent Karel: in deze scriptie ligt de focus met name op Pseudo-Turpijn, en minder op bijvoorbeeld Vincentius. Hier zou een mogelijke masterscriptie op in kunnen gaan.

LITERATUURLIJST

Primaire bronnen

Anoniem, 'Annales Regni Francorum',

<http://www.thelatinlibrary.com/annalesregnifrancorum.html> (geraadpleegd op: 28 juni 2020).

Pseudo-Turpijn, 'Book Four – VII' <http://people.bu.edu/bobl/charles3.htm> (geraadpleegd op: 25 juni 2020)

Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 1. Partie I*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863).

Jacob van Maerlant, Lodewijk van Velthem en Philip Utenbroecke, *Spieghel historiael. Deel 3. Partie III en IV*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs eds. (Leiden 1863)

Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiael*. Frits van Oostrom ed. (Amsterdam 1994).

Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiael*. Jozef Janssens en Martine Mewese eds. (Leuven 1997).

Jacob van Maerlant, *Maerlants werk. Juweeltjes van zijn hand*. Ingrid Biesheuvel ed. (Amsterdam 1998).

Secundaire bronnen

Boer, D.E.H. de, 'Wi Florens... Grafelijk machtsspel in een Europees decor', in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 10-17.

Cox, J.C.M., "*Hebbende privilege van stede*": *De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw)* (Doctoraalscriptie, Universiteit Leiden, 2011).

Gabriele, M. en Stuckey, J. eds. *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages. Power, Faith, and Crusade* (New York 2008).

- Gerritsen, W.P. c.s. eds, *A Dictionary of Medieval Heroes: Characters in Medieval Narrative Traditions and Their Afterlife in Literature, Theatre and the Visual Arts* (Suffolk 2000).
- Hage, T., 'Vraie historie ende al waer. Middeleeuwse noties over de Karelroman als historisch verhaal, in: Evert van den Berg en Bert Besamusca eds., *De epische wereld. Middelnederlandse Karelromans in wisselend perspectief* (Muiderberg 1992), 113-128.
- Harper, R., *Als God met ons is... Jacob van Maerlant en de vijanden van het christelijk geloof* (Amsterdam 1998).
- Herwaarden, J. van, 'Floris V in zijn culturele context' in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 259-280.
- Janse, A., 'Adel en ridderschap in de tweede helft van de dertiende eeuw', in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 154-172.
- Jong, H. 't, *De dageraad van Holland: de geschiedenis van het graafschap 1100-1300* (Utrecht 2018).
- Jongen, L., 'Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt? Jacob van Maerlant en zijn opdrachtgevers' in: Ton Brandenburg ed., *Jacob van Maerlant: de middeleeuwse wereld op schrift* (Hilversum 1996), 15-20.
- Kennedy, J., *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017).
- Lake, J., 'Authorial Intention in Medieval Historiography', *History Compass* 12:4 (2004), 344-360.
- Latowsky, A., 'Charlemagne as Pilgrim? Requests for Relics, in the Descriptio Qualiter and the Voyage of Charlemagne', in: Matthew Gabriele en Jace Stuckey eds., *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages. Power, Faith, and Crusade* (New York 2008), 153-167.
- Lissens, R.F. eds., *Winkler-Prins lexicon van de Nederlandse letterkunde* (Amsterdam; Brussel 1986) 256.
- Nederman, C.J., 'The Mirror Crack'd: The *Speculum Principum* as Political and Social Criticism in the Late Middle Ages', *The European Legacy* 3:3 (1998), 18-38.

Oostrom, F. van, 'Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde', in: Jozef.D. Janssens ed., *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij: de Nederlanden van de 12e tot de 15e eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel, 21-24 oktober 1981* (Brussel 1982), 21-40.

Oostrom, F. van, 'Inleiding op: Karel de Grote' in: Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiael*. Frits van Oostrom ed. (Amsterdam 1994), 98-99.

Oostrom, F. van, *Maerlants wereld* (7^e druk; Amsterdam 1996).

Pleij, H., *Het literaire leven in de middeleeuwen* (Culemborg 1984).

Stuckey, J., 'Charlemagne as Crusader? Memory, Propaganda and the Many Uses of Charlemagnes Legendary Expedition to Spain' in: Matthew Gabriele en Jace Stuckey eds., *The Legend of Charlemagne in the Middle Ages. Power, Faith, and Crusade* (New York 2008), 137-152.

Van Eickels, K., 'Graaf tussen kust en koning. De westelijke Nederlanden en het Duitse Rijk tijdens Floris V en zijn voorgangers' in: Dick E.H. de Boer, Erik H.P. Cordfunke c.s. eds., *Wi Florens. De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13^e eeuw* (Utrecht 1996), 38-58.

Illustratieverantwoording

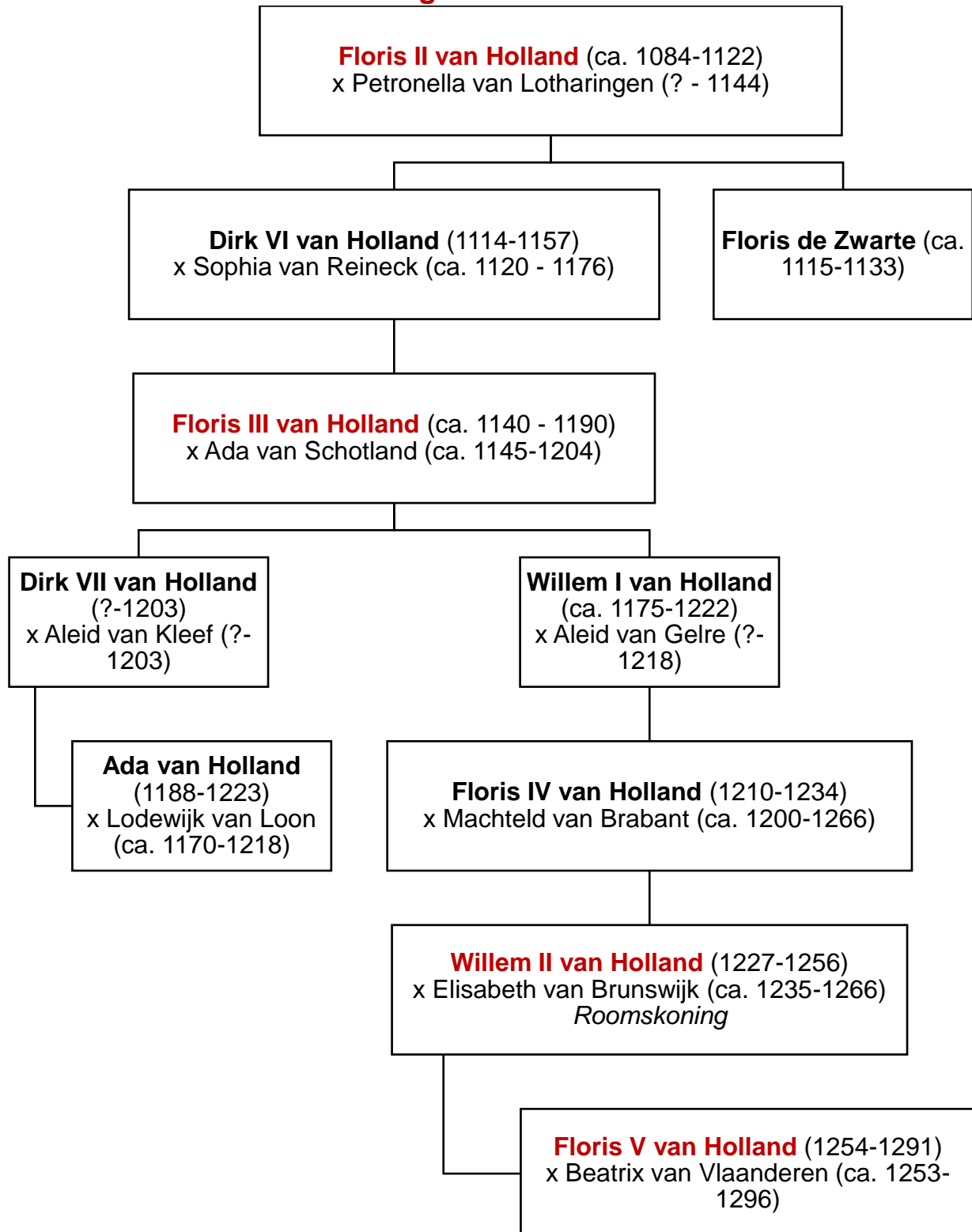
Figuur 1. *Portret van de middeleeuwse Nederlandse [sic] auteur Jacob van Maerlant uit een initiaal uit een van zijn werken.* Vervaardiger onbekend, plaats onbekend, jaartal onbekend, handschrift. Gevonden via Wikimedia Commons, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:VanMaerlant.jpg> (geraadpleegd op: 2 juli 2020).

Figuur 2. *Afbeeldingen van graven Willem II (links) en Floris V (rechts) van Holland.* Vervaardiger onbekend, plaats onbekend, ca. 1456, uit handschrift *Chronique des comtes de Hollande depuis les origines jusque 1415*. Gevonden via Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Counts_William_II_and_Floris_V_of_Holland.jpg (geraadpleegd op: 2 juli 2020).

Figuur 3. *Karel de Grote aan zijn hof*. Uit Jacob van Maerlants 'Spiegel Historiae'.
Vervaardiger onbekend, plaats onbekend, tussen ca. 1325 en 1335. Origineel in handschrift
KB KA 20 uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Gevonden via Wikimedia Commons.
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CharlemagneAtCourt.jpg> (geraadpleegd op: 2 juli
2020).

BIJLAGEN

Stamboom van de Hollandse graven van Floris II tot en met Floris V

Bijlage 1: *stamboom van de Hollandse graven van Floris II tot en met Floris V. Alle graven die in de scriptie genoemd zijn, zijn gearceerd. Bovendien is dit een versimpelde versie van deze stamboom: alleen de mensen die graaf of regent van Holland zijn geweest, zijn hierin genoemd.*

Overzichtstabel van de eerste 33 hoofdstukken van boek IV van de *Spiegel Historiae*

Hoofdstuknummer	Titel	Categorie
i	<i>Van Karel des groten keyserike</i>	Karel en cultuur
ii	<i>Karles ghedane ende sine zeden</i>	Karel en cultuur
iii	<i>Noch van sinen zeden</i>	Karel en cultuur
iiii	<i>Van sinen groten dogheden</i>	Binnenlandse politiek
v	<i>Vanden keyser van Constantinoble</i>	Politiek elders
vi	<i>Hoe die heidine wonnen Jherusalem</i>	Kruistocht Heilige Land
vii	<i>Karles vaert up Jherusalem</i>	Kruistocht Heilige Land
viii	<i>Vanden reliquien van Constantenoble</i>	Ontvangst relieken
ix	<i>Vanden selven</i>	Ontvangst relieken
x	<i>Karles visioen van sente Jacobpe</i>	Kruistocht Spanje
xi	<i>Hoe Karel Spaengen wan</i>	Kruistocht Spanje
xii	<i>Hoe Karel dafgoden brac</i>	Kruistocht Spanje
xiii	<i>Hoe Agolant Spaengen wan up Karle</i>	Kruistocht Spanje
xiiii	<i>Den strijt van Karle ende van Agolande</i>	Kruistocht Spanje
xv	<i>Wat in Karles tiden ghesciede</i>	Politiek elders
xvi	<i>Hoe sente Bertholomeus was vonden</i>	Politiek elders
xvii	<i>Hoe Karel Agolante selve sprac</i>	Kruistocht Spanje
xviii	<i>Den wijch van Karl ende Agolande</i>	Kruistocht Spanje
xix	<i>Wie met keyser Karel was</i>	Kruistocht Spanje
xx	<i>Agolants doot</i>	Kruistocht Spanje
xxi	<i>Der More wijch ende van Fernagute</i>	Kruistocht Spanje
xxii	<i>Van Fernaghuuts doot</i>	Kruistocht Spanje
xxiii	<i>Hoe Karel Cordes wan</i>	Kruistocht Spanje
xxiiii	<i>Gauweloens verranesse</i>	Kruistocht Spanje
xxv	<i>Roelants achterste wijch</i>	Kruistocht Spanje
xxvi	<i>Des stouts Roelants doot</i>	Kruistocht Spanje
xxvii	<i>Der heren wrake ende Gauloents doot</i>	Kruistocht Spanje
xxviii	<i>Roelants uutfuert enter andre</i>	Kruistocht Spanje
xxix	<i>Tscelden jegen die borderers</i>	Karel en cultuur
xxx	<i>Hoe Karle sente Denise Gallen gaf</i>	Binnenlandse politiek
xxxi	<i>Hoe sente Salvius vermort was</i>	Binnenlandse politiek
xxxii	<i>Grote Karles doot</i>	Binnenlandse politiek
xxxiii	<i>Wat Tulpijn sach van sire doot</i>	Binnenlandse politiek

Bijlage 2: *Hoofdstuknummers en titels van de eerste 33 hoofdstukken van het vierde boek van de Spiegel Historiae, aangevoegd met het ‘algemene’ thema wat het hoofdstuk respectievelijk behandelt.*